

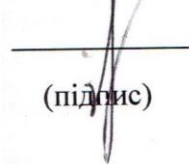
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра загальної педагогіки, дошкільної, початкової
та спеціальної освіти

Творче використання
педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського
у сучасній практиці дошкільної освіти

Кваліфікаційна робота здобувача
освітнього ступеня магістр
спеціальності 012 Дошкільна освіта
освітньої програми «Дошкільна освіта.
Альтернативна дошкільна освіта»
Топалової Марії Борисівни
Керівник к.пед.н., доц. Пенькова С.Д.
Рецензент к.пед.н., доц. Замашкіна О.Д.

Робота допущена до захисту
на засіданні кафедри загальної педагогіки,
дошкільної, початкової та спеціальної освіти
протокол № 6 від «3» грудня 20 19 р.

Завідувач кафедри

(підпис)

доц. Іванова Д.Г.

Робота пройшла публічний захист
на відкритому засіданні ЕК
«21» січня 20 20 р.

Оцінка 95

(за стобальною шкалою)

Відмінно

(за традиційною шкалою)

Голова ЕК

(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

Вступ.....	4
РОЗДІЛ I. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО	
1.1. Дидактична система В.О. Сухомлинського у світлі пріоритетів сучасної освіти.....	9
1.2. Філософія дитинства за Сухомлинським як орієнтир виховної діяльності педагога.....	16
Висновки до першого розділу.....	23
РОЗДІЛ II. ПЕДАГОГІЧНІ ПРИНЦИПИ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО В ПРАКТИЦІ СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	
2.1. Вплив виховання на цілісне формування особистості дошкільника.....	25
2.2. Основи світобачення дошкільників у контексті педагогічних ідей Сухомлинського.....	33
Висновки до другого розділу.....	45
Розділ III. ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНО-ТРУДОВОЇ ВИХОВАНOSTІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У СВІТЛІ ІДЕЙ СУХОМЛИНСЬКОГО	
3.1. Реалізація педагогічної парадигми Сухомлинського у виховній роботі ЗДО.....	46
3.2. Експериментальна технологія морально-трудового виховання дошкільників.....	57
Висновки до третього розділу.....	73
Загальні висновки	75
Список використаних джерел і літератури.....	78

Вступ

Актуальною проблемою реформування системи дошкільної освіти в державі є успішна реалізація Базового компоненту в роботі з дітьми різновікових категорій у закладі дошкільної освіти. Зростають вимоги до якісного рівня професійної підготовки вихователів дитячого садку, підкреслюється соціальна значимість фахівця педагогічної галузі, що працюватиме з наймолодшими здобувачами освіти. Однак практика роботи вищезазначених педагогічних працівників іноді доводить слабкий рівень їх фахової компетентності. Адже від підготовки майбутніх вихователів значною мірою залежить ефективність розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного віку. Виникає гостра необхідність глибокого вивчення й ретельного аналізу праць видатних діячів вітчизняної педагогічної науки і практики, зокрема дидактичної системи Василя Олександровича Сухомлинського.

Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського з кожним роком все більше привертає увагу наукової, педагогічної і громадської спільноти як в нашій країні, так і за кордоном. Гуманістична педагогічна система, розроблена видатним діячем вітчизняної освіти, відрізняється новаторськими ідеями і положеннями, які й сьогодні примножують теорію і практику освіти й виховання. Фундаментальність спадщини Василя Олександровича Сухомлинського надихає не одне покоління як науковців, так і педагогів практиків, і, все ж, залишається чимало питань упровадження його прогресивних ідей у практику сучасних закладів дошкільної освіти.

Питанням гуманізації освітнього процесу на засадах спадщини Сухомлинського присвячено багато наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців: М.Я. Антонця, А.М. Богуш, В.Д. Будака, О.Ю. Грицай, І. А. Зязюна, Г.М. Сагач та ін. [1; 2; 3; 10; 11; 14; 20; 21; 23]. У контексті наукового осмислення та реалізації гуманістичних ідей видатного вченого та педагога у практику освітньо-виховної діяльності у закладах

освіти різного рівня вдосконалено методологічні принципи виховання дітей дошкільного віку, проблеми дошкільної освіти, підвищення психолого-педагогічні аспекти фахової майстерності вихователів закладів дошкілля.

Незаперечним є той факт, що на вихователя закладів дошкільної освіти покладено велику місію й відповідальність. Вивчаючи педагогічну спадщину Василя Сухомлинського за його творами «Серце віддаю дітям», «Павлиська середня школа», «Народження громадянина», «Сто порад учителеві», «Листи до сина», «Як виховати справжню людину» та ін. ми зможемо зрозуміти, як розв'язати проблеми підготовки сучасного педагога ЗДО, адже дидактика Василя Олександровича залишається педагогічним орієнтиром не одного покоління вчителів і вихователів. Творче надбання директора школи у Павлиші не дарма називають педагогікою XXI століття. Численні науково-практичні семінари, конференції за участі Української асоціації ім. В. Сухомлинського узагальнюють ідеї знаного вченого-педагога [6; 16; 17; 31; 32; 45]. Так, традиційними стали Міжнародні педагогічні читання «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю», присвячені його освітнім принципам.

Актуальність дослідження визначається реформуванням сучасної системи дошкільної освіти в напрямку її гуманізації й реформування змісту, що вимагає суттєвих змін у практиці діяльності ЗДО, використання новітніх педагогічних технологій і методик виховання, розвитку й навчання дітей дошкільного віку. Для сучасного освітнього закладу становлять неабиякий інтерес цінні гуманістичні поради Василя Олександровича Сухомлинського, зокрема: емоційне й естетичне виховання, уроки мислення серед природи, становлення моральності й патріотизму, виховання працею тощо. Досвід створення школи під блакитним небом, «Школи радості» запозичений багатьма педагогами-практиками. Унікальний педагогічний експеримент у Павлиській школі показав дієвість педагогіки, засадами якої став гуманістичний ідеал людини, що живе в гармонії з природою, оточуючими людьми і суспільством. Спадщину видатного вченого впроваджують у життя

наукові лабораторії, досліджуючи фундаментальні положення педагогічної системи Василя Олександровича Сухомлинського.

Об'єктом нашого дослідження є науково-педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського.

Предметом дослідження є процес становлення моральної вихованості дітей дошкільного віку в контексті ідей Сухомлинського в умовах закладу дошкільної освіти.

Мета дослідження полягає в науковому й практико-орієнтованому аналізі проблем дошкільного виховання в творчій спадщині В.О. Сухомлинського.

Завдання дослідження:

- 1) проаналізувати дидактичні можливості використання досвіду В.О. Сухомлинського для розвитку сучасної теорії і практики дошкільної освіти;
- 2) узагальнити досвід упровадження принципів педагогічної системи Сухомлинського у виховну діяльність ЗДО;
- 3) розробити систему використання ідей В.О. Сухомлинського в аспекті всебічного розвитку сучасного дошкільника;
- 4) визначити рівні моральної вихованості дітей дошкільного віку й експериментально оцінити технологію морально-трудового виховання.

Для вирішення поставлених завдань було використано систему **методів дослідження:**

- 1) теоретичні: історико-теоретичний аналіз наукових праць В.О. Сухомлинського, аналіз психолого-педагогічної літератури, програм дошкільної освіти, методичних рекомендацій і посібників з проблеми дослідження.

2) емпіричні: узагальнення передового педагогічного досвіду, відвідування й аналіз занять і виховних заходів, бесіди з вихователями, батьками й дітьми дошкільного віку, анкетування; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний).

3) статистичні: кількісний та якісний аналізи одержаних даних щодо ефективності формування моральної вихованості дошкільників.

На першому етапі, пошуковому, нами вивчено й проаналізовано педагогічний і науковий доробок В.О. Сухомлинського, здійснено бібліографічний пошук, вивчалася наукова література з досліджуваної проблеми, аналізувалися програми з дошкільної освіти, навчально-методичні посібники, що дозволило визначити мету і завдання дослідження, здійснено констатувальний експеримент у ЗДО «Берізка» с. Розівка Саратського району Одеської області.

На другому етапі, основному, розроблено цикл занять і виховних заходів з проблематики морально-трудового виховання для дітей чотирьох років, присвячених формуванню у них моральних норм міжособистісної поведінки. Проведено формувальний експеримент, в якому здійснено цілісний аналіз педагогічних ідей В.О. Сухомлинського з питань всебічного розвитку дітей дошкільного віку, перевірено доцільність використаної технології моральної вихованості.

На третьому етапі, підсумковому, завершувалося дослідно-експериментальне навчання за розробленою технологією; формувалися загальні висновки, розроблялися методичні рекомендації.

Наукова новизна нашої роботи полягає у цілісному аналізі педагогічної спадщини видатного вітчизняного педагога і науковця як одного із засновників гуманістично-новаторського підходу до практики діяльності закладів дошкільної освіти в нашій країні.

Практичне значення роботи полягає: результати її виконання можуть бути використані студентами для написання рефератів, курсових робіт,

вихователями-практиками – з метою впровадження морального виховання дітей дошкільного віку.

Апробація результатів дослідження. Основні положення магістерської роботи доповідалися протягом 2018 - 2019 н.р. на студентських науково-практичних конференціях «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку», «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії», «Соціальне партнерство в інклюзивній освіті: акмеологічні засади, сучасні реалії».

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (72 найменування), додатків. Повний обсяг дослідження 77 сторінок основного тексту, в змісті міститься 3 таблиці, 2 діаграми.

РОЗДІЛ I. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

1.1. Дидактична система В.О. Сухомлинського у світлі пріоритетів сучасної освіти

Майже століття тому народився великий педагог-практик, учений і мислитель, якого сьогодні знає й шанує весь освітянський загаль не лише в нашій країні, а й у зарубіжжі. Самобутність Василя Сухомлинського йде з народного коріння. Народжений у степах Кіровоградщини, сільський хлопець відважно пройшов буремні роки страшної війни, збагнувши вічне – любов до життя, до дитини, прагнучи у подальшому все своє серце віддати справі виховання підростаючих поколінь.

На посаді вчителя і директора Павлиської школи Василь Олександрович пропрацював 35 років, вважаючи ці часи незрівняним щастям. Значний досвід своєї педагогічної та організаторської діяльності Сухомлинський намагався передати колегам і нащадкам. Авторству Сухомлинського належать численні статті (600), твори для дітей (1200), монографії та брошури (36), які й дотепер становлять неабиякий професійний інтерес для освітян, витримавши багатомільйонні тиражі по всьому світові. Найвідоміші праці Василя Олександровича – «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина» та ін. стали настільними книгами не одного покоління педагогів, допомагаючи з успіхом розв'язувати складні проблеми навчально-виховної роботи з дітьми різного віку – від дошкільників до випускників загальноосвітніх шкіл. Не лише вчителі, а й школярі, директори шкіл, батьки, науковці знаходять відповіді на свої запитання у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського, у цьому невичерпному джерелі інноваційної думки, невмирущої і багатющої скарбниці педагогічного досвіду, знань, мудрості, натхнення. «Кожна зустріч з працями Василя Олександровича, повторне їх прочитання вражає нас іншими новими гранями педагогічного

досвіду, науковими відкриттями, блискучими прогностичними ідеями на близьке і далеке майбуття» [37, 15].

В останні роки з'явилися декілька дисертаційних досліджень присвячених висвітленню окремих положень педагогічної системи В.О. Сухомлинського: С.В. Білецької, Г.В. Бучківської, Н.В. Тарапаки та ін. [8; 15; 68]. Використанню безцінних ідей видатного педагога ХХ століття в практиці ЗДО присвячено ряд монографій, наукових публікацій сучасних вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема І.Д. Бежа, Л.В. Дяченко, Н.М. Корнєєвої, Т.М. Степанової, О.С. Соколовської, О.С. Трифонової та ін. [7; 19; 27; 34]. Зокрема Алан Кокерилл, проф. ун-та Монаш (Мельбурн, Австралія) вважає, що «В.О. Сухомлинський уписується у гуманістичну традицію, яка бере початок від таких педагогів, як Коменський і Песталоцці. Незважаючи на те, що він був відданим комуністом, до кінця життя Василь Олександрович розробив педагогічну філософію, близьку до ідей християнської педагогіки» [32, с. 6]. Видатний педагог в аспекті виховного впливу дорослих на вихованців украй вимогливо ставився як до педагогів, так і до батьків, сім'ї. Розглядаючи провідні принципи гуманістичної педагогіки В.О. Сухомлинського, варто відокремити, що серед різноманіття педагогічної проблематики педагога чи не найголовнішим виступає процес «творення людини», проектування щасливої людини. «Ідеї В.О. Сухомлинського є яскравим прикладом і надійним підґрунтям всебічного розвитку особистості у моральному, розумовому, трудовому, фізичному та естетичному вихованні, авторською системою гуманістичних поглядів, що вже стали органічною складовою розвитку сучасної освіти й педагогічної науки в Україні» [12, с. 2]. Від того, як перед дитиною, яка пізнає світ розумом і серцем, відкривається дитинство і щастя в ньому, більшою мірою залежить становлення молодого людини, особистості, громадянина. Адже у ставленні до оточуючих відбувається формування її багатогранних стосунків з іншими членами суспільства. Серед основних принципів системи педагогічних поглядів В.О. Сухомлинського на сутність

процесу виховання, навчання та розвитку є положення про неповторність кожної дитини. «Щоб мати доступ до цього казкового палацу, ім'я якого – Дитинство, ви повинні перевтілитися, стати деякою мірою дитиною – лиш за цієї умови вам доступна буде мудра влада над людиною-дитиною», «... учитель повинен знати і відчувати, що на його совісті - доля кожної дитини, від його духовної культури та ідейного багатства залежить розум, здоров'я, щастя людини...» [63, с. 168]. З огляду на вищесказане, постійним орієнтиром у підготовці майбутніх вихователів для сучасного закладу дошкільної освіти має стати педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського щодо виховання всебічно розвиненої особистості, адже дошкільний вік – найважливіший період життя, він формує подальшу долю дорослого, його характер, ставлення до світу.

Дошкільне навчання вперше саме В.О. Сухомлинським було визнано початковим ступенем лінійної побудови неперервної системи освіти. Вчений-педагог розпочинав навчання дітей з дошкільного віку, створивши авторську експериментальну модель «Школу радості», де й виховувалися дошкільники. В умовах сільської місцевості оптимально впроваджувалося проведення занять в теплу пору року не в приміщеннях Павлівської школи, а на відкритому повітрі, в «Саду казок». Завдяки екскурсіям по околицях села краще відбувалося ознайомлення з рідним краєм, малюки охоче спостерігали за природними явищами в різні пори року; не з вікна класу і не в лабораторії, а безпосередньо на полях, власних дослідних ділянках, в організованих зусиллями педагога і самих дітей живих куточках і т.п.

Організація навчання була вибудована В.О. Сухомлинським таким чином, щоб уникати перевантаження дітей, одночасно пробуджуючи їх природну допитливість, мотивуючи до отримання нових знань, умінь, навичок, насичуючи їх свідомість необхідною інформацією і спонукаючи до самостійного пошуку відповідей на питання, що виникали. Свій досвід роботи з дітьми В.О. Сухомлинський докладно і детально викладав в педагогічних працях, створюючи тим самим фундамент для подальшого

розвитку своїх практик і ідей. Так, концепти розвиваючого навчання були пізніше сформульовані й об'єднані в логічну систему Д.Б. Ельконіна і В.В. Давидова. Проблема перевантаження учнів визнається в наші дні однією з найважливіших проблем в освіті. Питання розробки впровадження, розвитку ефективних здоров'язберігаючих технологій сьогодні, як результат цього перевантаження, в числі нагальних. Навчання в дошкільному віці покликане певною мірою сприяти грамотному розподілу пропонованих дітям програм, мотивувати їх до отримання знань, готувати до навчання в молодшій школі. Щоб пояснювати дітям необхідність і важливість для них самих поповнювати і оновлювати знання безперервно, педагог щодня, на практичних прикладах, в повсякденному житті, може показувати дітям важливість і роль знання, як пропонував В.О. Сухомлинський.

Організація навчання була вибудована В.О. Сухомлинським таким чином, щоб уникати перевантаження дітей, одночасно пробуджуючи їх природну допитливість, мотивуючи до отримання нових знань, умінь, навичок, наповнюючи їх свідомість необхідною інформацією і спонукаючи до самостійного пошуку відповідей на питання, що виникали. Необхідність безперервного поповнення знань у дітей важливо розпочинати з самого раннього віку. Таким чином, ідеї, що закладають базу теорії неперервного навчання, отримали своє обґрунтування задовго до їх оформлення в концепцію завдяки працям видатних педагогів і підтримані їх педагогічними колективами.

Загальновідомо, що навчання починається не з першого класу початкової школи, а в дитячому садку – закладі дошкільної освіти. Необхідно відзначити, що передумови розвитку цих ідей простежуються в працях видатного педагога ХХ ст. В.О. Сухомлинського, засновника «Школи радості», в якій навчання і виховання дітей починалося саме в дошкільному віці, і здійснювалося не тільки в навчальні місяці з травня по червень, але круглий рік. На працях В.О. Сухомлинського ґрунтувалися сучасні стандарти

освіти й розвитку дітей, які свого часу не завжди знаходили підтримку у сучасників, не завжди отримували належне схвалення. Своєю працею, організацією навчально-виховного процесу у власній середній школі В.О. Сухомлинським доводилося відстоювати правильність обраного напрямку і необхідність навчання дітей в дошкільному віці. У сучасному інформаційно-освітньому просторі стандарти навчання затверджені в рамках концепції неперервного навчання і педагогам, що йдуть прокладеним шляхом, не треба доводити важливість розвитку дітей дошкільного віку. Як відомо, при розробці концепції навчання протягом усього життя окрему увагу було приділено саме дошкільній освіті. Утримання дітей дошкільного віку в державних і приватних установах, наприклад, в центрах розвитку, в дитячих садках не є сьогодні власне лише змістом, як зазначалося вище, сучасне розуміння дошкільного виховання передбачає навчання, тобто отримання вихованцями бази знань з різних галузей – від прикладної творчості до основ шкільних предметів.

Необхідно окремо відзначити, що проведення занять як таких складно було б назвати новим порядком, що з'явилися вже в наші дні; наприклад, в дитячих садах заняття проводилися і раніше, в період становлення вітчизняної системи освіти. Однак перевірка оптимальних форматів, опрацювання типових оболонок, зразків, приведення їх до єдиного стандарту, закріплення функцій, службовців отримання дітьми знань про себе і навколишній світ, за державними і приватними дошкільними установами в рамках Базового компоненту дошкільної освіти, освітніх програм «Впевнений старт», «Дитина» та ін. розуміються в сучасному світі як кроки вперед в розвитку всієї системи вітчизняної освіти [5; 24; 25; 48]. Як бачимо, дошкільна підготовка сьогодні включена в лінійну структуру освіти, будучи фактично її першим ступенем. Тому заняття, які проводяться відповідно до принципу вікової відповідності в ігровій формі, діти відвідують в державних і приватних дошкільних установах – наприклад, в дитячому саду, центрі

розвитку. Заняття, зрозуміло, займають менше часу, ніж в початкових класах загальноосвітньої школи. Особлива увага приділяється проектуванню змісту освітніх програм для дошкільнят з метою відповідності їх стандарту дошкільної освіти та недопущенню перевантаження дітей; чимале значення відводиться і моніторингу відповідності закладів дошкільної освіти стандартам вимог сучасних здоров'язберігаючих технологій. Відзначимо, що вимоги дійсні і для державних дошкільних установ, і для відносно швидко розвивається сьогодні недержавного сектора дошкільної освіти. Оновлені блоки завдань в системі служать основним цілям – успішному навчанню дітей дошкільного віку, заохочення їх природної допитливості, виявлення і розвитку індивідуальних здібностей і задатків, стимулювання пробудження амбіцій дітей, виникненню інтересу до отримання знань, розвитку ініціативності; крім того, осмислення дітьми необхідності отримувати знання, вміння, навички, їх прагненню робити речі своїми руками, ставати самостійними, проявляти себе, ставити цілі, йти до успіху, вміти орієнтуватися в навколишньому світі і т.ін.

Таким чином, ази знань, первинні вміння та навички здобуваються сьогодні дітьми в процесі дошкільного навчання, в державних та приватних установах, в центрах розвитку, в дитячих садах; тут вихованці роблять перші кроки в навчанні і розвитку, отримують загальні уявлення про картину світу. Однак, якщо ми говоримо не тільки про офіційне визнання доцільності концепції навчання протягом усього життя, а й про саму ідею неперервної освіти, яка завжди була присутня в масовій свідомості, що ми вже згадували вище, то кроки в напрямку все більшого затвердження цієї ідеї в суспільстві зроблено педагогами-новаторами свого часу впродовж довгих років історії розвитку освіти.

Незаперечний внесок у визнання і просування ідеї, формулювання підсумкової концепції внесли своїми працями вихователі і педагогіч-практики, які пропрацювали багато років у дитячих садах, центрах розвитку,

загальноосвітніх закладах, школах, у системі додаткової освіти, дитячих школах мистецтв, палацах творчості дітей та молоді, спортивних центрах, в середніх спеціальних навчальних закладах. Їхні щоденні спостереження і висновки увійшли до педагогічних праць, передаючи таким чином набутий досвід нащадкам, залишивши безцінну педагогічну спадщину. Значимість їх робіт переоцінити важко; ознайомлення з цими працями дозволяє новим поколінням вихователів, вчителів, викладачів, тренерів не вигадувати свого роду велосипед, але використовувати напрацювання визнаних сьогодні патріархами освіти педагогів, сприйнявши все те краще, що було ними запропоновано. Зафіксовані результати науково-практичного педагогічного пошуку попередніх поколінь, їх пропозиції, принципи виховання, дидактичні ідеї фактично передбачили сьогоднішні уявлення про освіту, заклавши базис його. Сьогоднішні стандарти не могли виникнути самі по собі, раптом, спонтанно; вони пророблялися еволюційно, і провісниками сьогоднішніх перетворень виступили педагоги-новатори попередніх поколінь. Свого часу системи навчання і виховання, що розроблялися ними протягом багатьох років, в ході щоденної практичної педагогічної діяльності, не завжди отримували беззастережне схвалення педагогічної спільноти. Так відбувалося і в силу консервативних, часом реакційних уявлень, які існували практично у всі часи, виконуючи свою роль стримуючого фактора, протиага, що указував стандарти і переліки параметрів освітніх програм, що обмежував впровадження недостатньо перевірених технологій. І в силу недостатньої опрацьованості самих пропонувалися моделі, які, в свою чергу, були обумовлені іноді відсутністю досвіду необхідної практичної складової; за фактом у багатьох випадках робота велася відомим методом проб і помилок.

Ці твердження відносяться в рівній мірі до багатьох новаторських для свого часу пропозицій і педагогічних пошуків. Чи не перераховуючи всі можливі приклади, згадаємо тут праці таких педагогів, як Ж.-Ж.Руссо, Я.А. Коменський, А. Дистервег, М. Монтесорі, І. Песталоцці, Януш Корчак,

К.Д. Ушинський, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський. Сьогодні ці імена звучать як імена корифеїв педагогіки; проте багато їх пропозиції щодо організації занять, функціонуванню систем сприймалися свого часу сучасниками як нова реальність в навчанні і вихованні; і далеко не завжди ця нова реальність отримувала карт-бланш на розвиток. В.О. Сухомлинський, який розпочинав роботу з дітьми не в першому класі школи, але в підготовчому, також є немов провісником сучасної концепції, прообразом сьогоденного педагога. Його новаторські ідеї, як згадувалося вище в нашому дослідженні, послужили свого роду закладкою фундаменту, передумовами становлення сьогоденної концепції, з її визнанням значущості дошкільної освіти та включенням його в лінійну структуру. Гносеологічний погляд знаного науковця на проблеми дитинства дозволив йому деякою мірою розробити «своєрідну філософію дитячого щастя. Її стрижнем служить ідея про те що кожна дитина має свою вершину, і завдання вихователів – допомогти їй досягти. Шлях до щастя дитини – створення можливостей для розвитку закладених у ній природою задатків, розвитку таланту [53, 37].

Таким чином, згідно з освітнім стандартом, навчання підростаючого покоління розпочинається, як було зазначено вище, не з першого класу загальноосвітньої школи, а вже в системі дошкільної освіти. Творчість Сухомлинського як педагогічна енциклопедія для сучасного педагога розкриватиме все нові й нові сторінки осмислення сучасних освітянських проблем. Теоретичні узагальнення Сухомлинського покладено сьогодні у фундамент особистісно орієнтованого підходу до навчання й виховання на всіх ланках освіти.

1.2. Філософія дитинства за Сухомлинським як орієнтир виховної діяльності педагога

Соціально-педагогічна категорія «дитинство» має тривалий шлях історико-культурного становлення не тільки в педагогічній, а й в

соціологічній та філософській думках. Дитинство як особливий і незрівняний період людського розвитку і буття здавна приваблював учених, педагогів, діячів культури всіх історико-суспільних епох, бо в першу чергу, обумовлюється соціально-культурним розвитком суспільства. Поштовхом для подальшого вивчення слугували провідні ідеї педагогів вітчизняної гуманістичної школи XVIII-XIX ст., наукове підґрунтя якої закладено К.Д. Ушинським та його послідовниками. Проблема дитинства знаходить численне наукове відображення у багатьох наукових працях, починаючи з класиків педагогіки і завершуючи нашими сучасниками (Ж. Ж. Руссо, Я. Корчак, Ш. Амонашвілі, І. Бех, А. Богуш, І. Кон, В. Мухіна та ін.). Зокрема філософом XVI ст. Е. Ротердамським започатковані поняття «світ дитини», «світ дитинства». Далі розгляд цього феномену належить лікарю Тидеману – автору спеціального трактату «Спостереження за розвитком душевних здібностей у дітей», що закріпило розуміння об'єктивних особливостей дитини, адже лікарям зрозуміло, що лікувати його як дорослого дійсно не можна. Ж. Ж. Руссо продовжив розглядати дитинство, виявивши значний пізнавальний інтерес до внутрішніх закономірностей процесу дитинства, а також любові і поваги до маленької людини. Йому належить спроба визначити основні періоди у житті людини від народження до повноліття, виділити основні завдання виховання у кожному періоді розвитку.

Педагогічний словник подає наступне трактування дитинства – «етап онтогенетичного розвитку людини, що охоплює період від народження до підліткового віку. В психології дитинство поділяють на період немовляти (від народження до одного року), раннє дитинство (1-3 р.), дошкільний вік (від 3 до 6-7 р.) та молодший шкільний вік (від 6-7 до 10-12 р.)» [50, с. 147]. Як відомо, означений час передуює дорослості та характеризується таким розвитком людського організму, коли найбільш інтенсивно формуються вищі психічні функції. У вітчизняній психологічній науці ствердився погляд на зв'язок психології та педагогіки, яка має базуватися на знанні педагогом психологічних процесів у дитячому організмі – мислення, уваги, пам'яті,

мовлення, уяви тощо. Саме В.О. Сухомлинський довів, що без знання психіки дитини неможливий виховний вплив. Варто проводити спеціальні заняття з мислення «...вчити мислити, розвивати мислення – це означає розвивати в кожній дитині обидві розумові сфери образну і логіко-аналітичну, не допускати однобічності, але водночас спрямовувати розумовий розвиток кожної дитини в русло, яке найбільше відповідає її природним нахилам [64, с. 514]. В.О. Сухомлинський розглядає дитинство як особливий період у людському житті, не з боку підготовки до майбутнього життя, а реальне, неповторне, самобутнє. На думку засновника вітчизняної гуманної педагогіки, дорослому важливо тонко проникнути у душу дитини, й своєю душею відчувати її неповторність. Відтак, психічна своєрідність дитини спричиняє теоретико-практичне вивчення проблем означеного періоду як особливого етапу у фізичному, психічному й соціальному дозріванні людини, настільки важливого як і саме період самостійного й продуктивного життя. Порівняно довгий проміжок часу з людського життя займає саме дитинство, оскільки саме у цей період і формується особистість.

Педагогіка Сухомлинського відзначає дитинство як унікальне світосприйняття маленькою людиною – особистістю оточуючої дійсності, неповторний і самоцінний період осмислення світу і себе у цьому світі. Досить вузьке трактування дитинства як підготовки до дорослого життя відійшло у минуле й змінилося на повноцінний, сповнений смислу період життя людини з особливим сприйняттям навколишнього. З огляду на вищеназване, вдало обгрунтований видатним педагогом образ дитинства надихає на наукову і професійну творчість уже котре покоління освітян. Василь Сухомлинський уперше в вітчизняній педагогічній науці з філософських позицій започаткував тлумачення образу дитинства та його осмислення шляхом визнання унікальності дитячого світу, дитинства як життя людини. Самоцінність дитинства видатний педагог-учений розумів з огляду на його багатомірність. Зауважимо, що у вітчизняній педагогічній науці теорію дитинства настільки цілісно ще не розглядали. Тому науково

обрунтований підхід відомого педагога-практика до цієї проблеми є вкрай важливим для освітньої теорії та практики.

Розглянемо окремо кожний вимір. Першим – дитинство як віковий період життя людини. Багаторічний досвід педагогічної діяльності Василя Олександровича у Павлівській школі, численні спостереження за учнями різновікових категорій дитинства, й передусім молодшого шкільного віку дали змогу представити педагогічній громадськості об'єктивну характеристику вікових особливостей школярів. На основі існуючих в психолого-педагогічній науці віковій періодизації онтогенезу дитини ученим виділено три великих періоди: дитинство, отрочество, юність, втім за родом діяльності: дошкільний, молодший шкільний, середній шкільний і старший шкільний вік. У відомих усьому світові наукових працях «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина» він робить глибокий аналіз кожного вікового періоду життя дитини, його психофізіологічних особливостей, дає поради щодо навчання та виховання дітей щодо вище названих періодів дитинства.

Дитинство як віковий період відіграє виключно важливу роль у житті людини, так як в ці роки формується її характер (до 6-7 років); мислення, мова дитини, які далі в основному лише вдосконалюються. Цього часу підрастаюча особистість упізнає моральні передумови поведінки в суспільстві. На думку педагога-мислителя, дитинство займає тривалий проміжок, оскільки молода людина прогнозує свій подальший життєвий шлях. Він підкреслював, що дитину з дитинства необхідно вчити «пізнавати себе і виховувати себе».

У розумінні Василя Сухомлинського світ дитинства як другого виміру є яскравим і неповторним, природовідповідним і незрівняно наповненим красою життя як красою самої природи, що оточує малюка. Дитячі думки і переживання, враження й уявлення стають основою до реальної картини світу, осмислення його подій, становлення моральних норм суспільного життя.

Василь Олександрович зазначав, що дитина пізнає світ серцем, а доросла людина втрачає цю здібність, бо сприймає світ розумом. Досвід експериментальної роботи в школі протягом 33 років дозволив педагогу узагальнити, що в інтелектуальному плані найбільш інтенсивно дитина розвивається в процесі залучення до нового, невідомого і навіть таємничого, тобто у грі, казці, фантазії, вигадці. Казковий, ігровий та фантазійний зміст дитячого буття яскраво розкриває перед дошкільнятами навколишній світ, у всіх його фарбах. На основі багаторічного досвіду Василь Олександрович прийшов до висновку, що в самій дитині закладено потребу відчувати себе першовідкривачем, дослідником природи і самого себе. Допитливість стимулює дітей до пізнання, дослідницької та експериментальної діяльності та є величезним спонукальним мотивом.

Третій вимір: дитячому світу притаманне дитяче ставлення до навколишнього. Василь Олександрович вважав, що дитинство – це перш за все дитячий спосіб ставлення до світу й оточуючих, який характеризується бурхливим виявом радості, пустощами, яскравими і безпосередніми життєвими враженнями, гостротою переживань, щоденними подіями, прагненням до всього радісного, світлого, яскравого, веселого. Життя, що видатний науковець і педагог віддав дітям дозволило узагальнити наступне: дитина розвивається внаслідок отриманих із навколишнього уявлень, накопичення чуттєвого досвіду. Краса оточуючого світу є джерелом радощів дитинства. Тому в основі педагогічного процесу має бути увага вчителя до дитячих почуттів, їх емоційної чутливості. Світ дитинства відрізняється від світу дорослих, адже дитина потребує особливо чуйного й уважного ставлення дорослих, й передусім, педагогів. Саме у дитячі роки закладаються першооснови людського буття, «людський корінь». У своїй відомій праці «Народження громадянина», Василь Олександрович писав: «У дитинстві закладається людський корінь. Жодної рисочки природа не відшліфовує – вона тільки закладає, а відшліфовувати нам – батькам, педагогам, суспільству» [60, с. 291]. Досить важкою й тривалою є праця вихователя, бо

наслідки його педагогічного впливу бувають віддалені у часі. У цій роботі важливо домогтися, щоб «... у кожної дитини в серці найрадіснішим, найдорожчим, найсвятішим були мати, батько, брати і сестри, друзі. Щоб дитина готова була віддати все для блага і радості найдорожчих для себе людей, щоб це віддавання, творення було найголовнішою духовною потребою [там само, с. 292]. Актуальним є погляд на дитинство видатного педагога, що надасть змогу по-новому переглянути відповідне ставлення до означеного феномену педагогічної громадськості.

Дитинство, за словами Сухомлинського, є найважливішим періодом для підростаючого громадянина, бо багато залежить від того вихователя, хто був поруч у роки дитинства, вів за руку по стежинкам знання, вкладаючи у розум і серце вічні істини, надихав на саморозвиток і вдосконалення. «Маючи доступ до казкового палацу, ім'я якому Дитинство, я завжди вважав за конче потрібне стати якоюсь мірою дитиною. Тільки за такої умови діти не дивитимуться на вас як на людину, що випадково проникла за ворота їхнього казкового світу, як на сторожа, що охороняє цей світ, сторожа, якому байдуже, що робиться там, усередині цього світу», – писав В.О. Сухомлинський у книзі «Серце віддаю дітям» [63, с. 8].

Унікальність і самобутність дитинства доведені багатоаспектною спадщиною павлиського добротворця, що започаткував у педагогічну діяльність вихователів закладів дошкільної освіти гуманістичну парадигму навчання і виховання. Ним закладено наріжні принципи взаємовідносин вихователя і вихованців у педагогічному процесі, які були втілені у педагогічній діяльності колективу Павлиської школи:

- принцип рівності світу дорослих і світу дитинства – рівноправних частин людського світу;
- принцип діалогізму – світ дорослих і світ дитинства є рівноправними учасниками спілкування;
- суб'єкт-суб'єктивний принцип взаємодії педагога та вихованців;

- принцип співіснування світу дорослих і світу дитинства – які мають підтримувати взаємний суверенітет;
- принцип свободи як вилучення всіх видів контролю над світом дитинства, крім збереження життя і здоров'я;
- принцип співрозвитку світу дорослих і світу дитинства як двох паралельних процесів;
- принцип єдності світу дорослих і світу дитинства як єдиного світу людей;
- принцип прийняття – за яким дитину маємо сприймати такою, якою вона є.

Сучасні педагоги мають усебічно вивчити світ дитинства, дізнатися про дитину все, її мрії, здібності, захоплення, щоб душа малюка не лишилася «застебнутою на всі гудзики сорочкою». Модель нового навчального закладу уявлялася видатному педагогові «школою радості», де навчання й виховання здійснювалося б за принципами природовідповідного розвитку дітей та гуманної педагогіки. Тож творча спадщина видатного теоретика і практика вітчизняної освіти стала підвалиною компетентнісно орієнтованої освіти на всіх її ланках.

Аналізуючи невичерпну спадщину Сухомлинського для нащадків, академік А.М. Богуш у монографії «Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі» зазначає, що «педагог-науковець добре розумів, що дано дитині від природи, яку домінантну роль відіграє дитинство в життєвому циклі людини» [10, с. 112]. Педагог зазначав: «Я буду так уводити малюків у навколишній світ, щоб вони кожного дня відкривали у ньому щось нове, щоб кожний наш крок був м а н д р і в к о ю до д ж е р е л а м и с л е н н я і м о в и – до чудової краси природи. Дбатиму, щоб кожний мій вихованець зростав мудрим мислителем і дослідником, щоб кожний крок пізнання облагороджував серце і гартував волю» [63, с. 32]. Адже неможливим є засвоєння навколишньої дійсності без

розвитку уяви, спостережуваності, руху думки до абстрагування від конкретних образів предметів. Дошкільник за допомогою органів чуття відображає різноманітні властивості довкілля. Успішність засвоєння дитиною дошкільного віку знань про оточуючий світ залежить від систематичного інтегрованого підходу вихователя до формування природничих уявлень і понять у закладі дошкільної освіти. У науково-методичній літературі доведені загальні основи організації пізнання навколишнього у дошкільному віці. Зокрема С.І. Якименко доводить залежність наступних факторів: якості осмислення реального світу через органи чуття, кількості чуттєвих образів у мозку дитини-дошкільника, взаємозв'язку чуттєвого й закономірного в природі. Втім дослідниця зауважує, що «чуттєвий досвід дитини обмежений, і хоча протягом життя він збагачується, поповнюється, однак завжди являє лише значний елемент, частку чуттєвих даних, які накопичені людством і відображені у відповідних поняттях [72, с. 98].

Таким чином, зв'язки дитини дошкільного віку з зовнішнім світом сприяють збагаченню її світогляду, забезпечують мотивацію і продуктивність розвитку, навчання та виховання як в умовах закладу дошкільної освіти, так і в семейних стосунках.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Ім'я видатного вітчизняного педагога Василя Олександровича Сухомлинського є першим у ряді славних представників гуманістичної культури, адже педагогічній справі і дітям він присвятив усе своє життя й творчість. Глибоке вивчення його творчої спадщини дозволить сучасним вихователям дітей дошкільного та передшкільного віку, вчителям, які набирають першокласників до Нової української школи, знайти стимули та засоби підвищення якості навчально-виховної роботи в освітньому закладі,

знайти переконливі відповіді на ті питання, що постають перед ними у щоденній фаховій діяльності.

Досвід учителя і директора школи, який не одне десятиліття працював з різновіковими групами дітей сприяв розвитку методології і теоретичному обґрунтуванню засад гуманістичної педагогіки й особистісно орієнтованого виховання. Аналізуючи видатні твори Павлиського добротворця ми дійшли висновку про незаперечну місію вихователя й педагога – творити людину, щасливу людину, зробивши перебування маленької людини в закладі освіти незабутнім, цікавим, радісним. Виховати з малечі особистість, що наділена морально-етичними чеснотами й громадянськими почуттями, є пріоритетним аспектом у професійній діяльності педагога й вихователя. Розуміння феномену дитинства як неповторного життя й становлення майбутнього громадянина є вкрай важливим у закладі дошкільної освіти в сучасних умовах. Не менш значимим має бути формування у дошкільників уявлень і понять про багатство психічних можливостей людини. Проблема саме духовного розвитку дитини-дошкільника має сповнитися сьогодні новим змістом і характером виховної діяльності.

РОЗДІЛ II. ПЕДАГОГІЧНІ ПРИНЦИПИ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО В ПРАКТИЦІ СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

2.1. Вплив виховання на цілісне формування особистості дошкільника

Педагогічну спадщину В.О. Сухомлинського об'єднує затвердження ідеї всебічного розвитку дітей, вихованню у них духовно-моральних чеснот. Усі напрямки виховання – розумове, моральне, трудове, фізичне, естетичне мають становити нерозривну єдність і в однаковій мірі впроваджуватися в практику виховної роботи закладу дошкільної освіти, не можна жодний напрямок упустити, адже в цьому закладено фундамент духовного світу дитини. Перш ніж виховувати дитину, вихователю слід її всебічно пізнати й постійно вивчати, щоб комплексно вирішувати вищезазначені завдання виховання. Василь Олександрович не прикрашав усієї складності виховної діяльності педагога, розуміючи, що в реаліях щоденної праці зустрічаються не лише радісні моменти, а й значні труднощі, у своїх роздумах про завдання педагогів сказав, що завданням вихователя є «навчити дітей працювати, думати, спостерігати, усвідомлювати, що таке розумова праця, що означає добре працювати» [63, с. 164]. Оскільки в дошкільлі закладається фундамент дитячої особистості, роль і відповідальність вихователя є незаперечними, які можна порівняти лише з батьківськими обов'язками. Майстерність вихователя розкривається ступенем його щирого бажання допомогти дитині вирости справжньою людиною, стати не просто дорослою людиною, а й

особистістю – духовною, фізично й інтелектуально розвинутою, творчою. Дошкільний вік – унікальні роки в становленні дитини. У підростаючій особистості передусім варто закласти підґрунтя моралі й духовності, адже цього так не вистачає в сьогоденному суспільстві. Розум і моральні цінності дитини дошкільного віку потребують щоденних зустрічей з новим знанням, нетерпляче діти чекають від педагога знайомства з новою книгою, тими чи іншими явищами природи, людьми різних професій. Втім нове знання треба не стільки подавати в готовому вигляді, а спонукати вихованців до вивчення нового навчального матеріалу шляхом самостійного пошуку знань, через використання проблемно-пошукових методів.

Мудрі педагогічні настанови Сухомлинського на втрачають своєї актуальності в аспекті гуманізації виховної роботи в закладах дошкільної освіти, варто узагальнити категоріальні принципи дидактичної системи видатного педагога:

- необхідність пізнання багатогранності дитини;
- гуманістичне ставлення до кожної дитини;
- врахування індивідуальних особливостей вихованців (здібностей, нахилів, інтересів);
- формування і розвиток духовного світу дошкільників;
- поєднання розвитку і саморозвитку дітей, звернення до їх внутрішнього світу;
- реалізація демократичних методів, прийомів і засобів виховної роботи (повага, заохочення, опора на позитивне, радість);
- колективна співдружність і розвиток особистості в умовах спільної колективної діяльності.

Внутрішній світ дитини, її морально-емоційні стосунки з дорослими й однолітками Василь Олександрович убачав провідними завданнями виховної діяльності дитячого садка. А розумову працю вважав основним засобом формування розумових сил і здібностей. Свідоме набуття дитиною-

дошкільником міцних, довготривалих знань, їх запам'ятовування й осмислення потребує від дитини напруження розумових зусиль, активізації мисленнєвої діяльності. Потрібні й успіх у праці, і радість від пізнання. Пізнавальна діяльність за Сухомлинським є необхідною умовою особистісного формування, де слову педагога, без сумніву, належить першорядна роль. Від вихователя сьогодні вимагається високий рівень мовленнєвої культури, адже слово педагога повинно жити в душі вихованця. «Виховання чутливості до слова та його відтінків – одна з передумов гармонійного розвитку особистості. Від культури слова до емоційної культури, від емоційної культури до культури моральних почуттів і моральних відносин...» [60, с. 508]. Духовний світ людини розкривається через її поведінку, ставлення до суспільно-корисної праці, природи й оточуючих людей, а обумовлюється тими складними процесами, що відбуваються в душі, тими словами й діями педагогів і батьків, що були спрямовані свого часу на становлення внутрішнього світу молодого покоління. Притаманні вихователю віра у неповторність і талановитість вихованців, їх багатогранність, природний оптимізм потребують обережного доторкання дорослих до розуму й душі дітей, їх захисту, утвердження краси в природі та в людині, розуміння природовідповідності й виховання людської гідності і самоповаги. Впевненість, що прагнення дитини зробити щось корисне для людей, природи призведе до формування моральної самосвідомості, розуміння морального добра, пробудження емоційно-естетичної насолоди від спілкування надихнули Сухомлинського на наступний девіз – щоб оточуючим тебе людям було добре.

У науковій літературі доведено, що «процес морального виховання набуває ефективності, коли педагог одержує зворотну інформацію про дієвість виховних впливів і враховує цю інформацію на кожному новому етапі своєї педагогічної діяльності» [29, с. 215]. Класифікація стосунків на функціонально-рольові, емоційно-оцінні та особистісно-сміслові дає змогу вихователю чіткіше уявити завдання виховної роботи в дошкільному закладі.

Розвиток дитячої групи потребує проектування творчої взаємодії вихованців, урахування як прагнення дитини до самоствердження, так і досягнення психологічного єднання з однолітками. Педагогу слід дібрати такі твори В.О. Сухомлинського, які можуть бути використані у виховній роботі з дітьми з формування моральних якостей, які варто виховувати у дошкільників, а саме: ввічливість, добро, дружба, лагідність, милосердя. Однією з провідних якостей вихованості є вміння чемно й ласково привітатися, лагідно обходитися з людьми. Завданням вихователя є навчити дітей ввічливо спілкуватися з однолітками й дорослими, користуватися в повсякденному житті словами ввічливості. Дотримання норм культурної поведінки, тактовність по відношенню до оточуючих робить людину по-справжньому доброю та гарною. В.О. Сухомлинський завжди вчив школярів бути добрими, чуйними, ввічливими. Педагог дотепер у своїх творах закликає дітей до гармонійних людських стосунків, загально визнаних моральних цінностей. Вихователям при усвідомленні дітьми дошкільного віку ввічливих норм допоможуть наступні оповідання: «Важко бути людиною», «Скажи людині «зрастуйте» та ін.

Видатний педагог розумів добро як усе позитивне в житті людей, що відповідає їхнім інтересам, бажанням і мріям: благо, добро, корисна справа, суспільно корисний вчинок. Засобами творів Сухомлинського є змога виховати у наймолодших уявлення про доброту та чуйність; підвести до усвідомлення того, що кожна людина приходить в цей світ творити добро, адже «читаючи художню літературу, дитина вчиться оцінювати життєві явища, об'єкти живої природи і на цій основі сприймає і оцінює красу навколишнього, красу людських почуттів, осмислює дійсність з погляду загальнолюдських цінностей» [52, с. 9].

Великого значення у виховній роботі закладу дошкільної освіти маємо надавати дружним взаєминам між вихованцями. Дружбою є такі стосунки між людьми, які розпочинаються, міцніють на основі спільного навчання, інтересів чи уподобань, адже товаришувати можна з багатьма, а дружити -

лише з кількома людьми. Відтак, друзів характеризує повага один до одного, принциповість у взаєминах, симпатія, взаємодопомога. Тактовність, лагідність є тими моральними ознаками, які визначають чутливість у стосунках, доброту в поведінці, що мають своїм корінням любов, терпіння й милосердя. Стриманість і ввічливість у відношеннях між людьми призводять до навички володіти своїми емоціями. На думку Сухомлинського, це та духовна сила, яка виходить із глибини люблячого серця вихователя й здатна вберегти дитяче серце від огрубіння, озлоблення, жорстокості і байдужості, від тупого, безсердечного ставлення до всього доброго і світлого в житті, насамперед до сердечного, теплого слова. «Добрі почуття своїм корінням сягають у дитинство, а людяність, доброта, лагідність, доброзичливість народжуються у праці, турботах, хвилюваннях про красу навколишнього світу» [63, 60]. Серцевиною людяності називав автор книги «Серце віддаю дітям» добрі почуття в дитини. «Якщо добрі почуття не виховані в дитинстві, їх ніколи не виховаєш, тому що це суто людське утверджується в душі одночасно з пізнанням перших і найважливіших істин, одночасно з переживаннями і відчуженнями найтонших відтінків рідного слова» [там само, 61]. Темі милосердя присвячено багато оповідань В.О. Сухомлинського, зокрема «А серце тобі нічого не наказало?», людяності вчить аналіз оповідання В. Сухомлинського «Горбатенька дівчинка». Милосердям загальноновизнано називають співчутливе ставлення до когось. Милосердною є людина, що сповнена доброти та чуйності, вона завжди готова прийти на допомогу іншим, адже милосердя — це діяльне добро, яке проявляється у вчинках й охоплює велику любов до всього живого.

На думку видатного добротворця, і батьки, і вихователі повинні дбати про те, щоб дошкільникам змалечку прищепити почуття турботи про навколишній світ, прояву сердечної чуйності, пробудження власного бажання робити добро. Сухомлинський радив і в сім'ї, і в освітньому закладі постійно вчити дітей добра, любові, милосердя. Для цього вони мають усвідомлювати гуманістичний сенс учинків і поведінки тих, хто дорослих,

хто повсякчас поруч. Дитина має виховатися через постійне піклування про людей і довкілля (тваринний і рослинний світи). Дитинство має стати неперевершеною школою доброти, співчуття, доброзичливої атмосфери, адже чуйне серце дитини прислухатиметься й вбиратиме гуманні людські почуття. Підґрунтям гуманістичної парадигми у виховній концепції будь-якого закладу освіти мають стати загальнолюдські ціннісні орієнтири - добро, милосердя, повага до батьків, піклування про старших і знедолених людей, інвалідів. Отже, провідним завданням морального виховання дітей дошкільного віку є врахування вимог Базового компоненту дошкільної освіти, застосування відповідних методів, форм і засобів морального виховання, зв'язок зусиль родини і дитячого садку щодо виховного впливу на дитину дошкільного віку, адже тільки в органічній єдності можна виховати людину високих ціннісних переконань, про що йдеться у спадщині Василя Сухомлинського. Ним змістовно доведено, що в дошкільному віці за допомогою слова вихователя, а головне практичних ситуацій дошкільником міцно усвідомлювалися моральні цінності, що вироблено в народі протягом тисячоліть. Шляхом розкриття змісту моральних цінностей на конкретних прикладах повсякденної виховної практики вихователю слід розвивати й збагачувати духовне життя дитини 3-5 років.

Народна педагогічна мудрість поколінь надихнула Василя Сухомлинського на створення власної гуманістичної дидактичної системи, витоками якої загальновідомо визнані культу Вітчизни, Матері, Праці, Природи, Краси, Слова. У власній багаторічній діяльності вчитель і директор Павлівської школи переконався, що добрі почуття сягають своїм корінням у роки дитинства, а найкращі людські чесноти: людяність, доброта, ласка, доброзичливість розпочинаються через працю, турботу про старших, збереження краси природи тощо.

Культ Батьківщини. Пізнання свту починається з любові до Батьківщини, захоплення красою тієї землі, що народила і зростила, того рідного кутоска, що втілює її велич, ідеали, надихає на патріотичне

становлення молодь. У контексті ситуації сьогодення, особливої актуальності набуває концепція В.О. Сухомлинського про «любов до Вітчизни і любов до людей як два швидких потоки, які зливаючись, утворюють могутню річку патріотизму». Метою громадянського виховання в закладі освіти є, на думку павлівського добротворця вкласти в свідомість вихованців «...розуміння величі, духовної краси, героїзму, благородства, відданості людини високим ідеалам і на цій основі утвердити почуття самоповаги й великої відповідальності за все...» [58, с. 429]. На вихователя покладено завдання розкриття перед дітьми всіх тих джерел, якими «живиться могутнє почуття любові до Батьківщини».

Культ Матері. «Батько і мати дали тобі життя і живуть для твого щастя. Бережи їх здоров'я і спокій. Умій поважати працю батьків. Дитина починає пізнавати світ матері і батька. З того, як говорить мати з дитиною, як ставиться батько до матері. З цього всього і складаються перші уявлення про добро і зло. Мати народжує наше буття, мати одухотворює живий клубочок життя духом твого народу, рідним словом, думкою, любов'ю і ненавистю, відданістю і непримиренністю. Мати творить твою неповторну людську особистість...» [65, с. 208].

Для дитини найдорожча, найближча і найкрасивіша істота – це мати. За відсутності материнської уваги розвиток дитини завжди затримується – не лише у фізичному, а й в розумовому та емоційно-чуттєвому аспекті. Іноді декількох місяців позбавлення материнського впливу достатньо, щоб змінити психіку дитини і що в майбутньому повністю її усунути вже неможливо. Для Сухомлинського культ матері є результатом серйозного роздуму над необхідністю спілкування між поколіннями та передачі духовної культури.

Культ Рідного слова. Важливим засобом виховного впливу на дитину будь-якого віку В.О. Сухомлинський називав слово рідної мови. Надзвичайно важливо навчити любити книгу, знаходити у ній вічне джерело думки, постійно дбати про те, щоб «читання стало найсильнішою, нездоланною

духовною пристрастю кожної дитини, щоб у книжці людина на все життя знайшла привабливе спілкування з думкою, красою, величчю людського духу, невичерпним джерелом знання» [там само, с. 336].

Під час виховання моральних цінностей у дошкільників вихователю важливо опанувати мистецтво говорити, звертатися до серця вихованців, за переконанням Василя Олександровича деякі педагоги просто-напросто не вміють говорити з учнями, чим спричиняють ще більше конфліктних ситуацій. Вчитель, ставлячись до дітей, у вимовленому слові виявляє себе, власну мораль, свою загальну і мовленнєву культуру.

У плануванні й організації педагогічного процесу в сучасних закладах дошкільної освіти слід забезпечити впровадження педагогічних ідей В. Сухомлинського в освітньо-виховний процес:

- організація освітньої діяльності потребує врахування інтересів дітей під час обрання її теми та змісту;
- продумування оптимальних прийомів заохочення дітей;
- добір педагогом найвиразніших і доступних дитині дошкільного віку словесних засобів;
- забезпечення інтеграції в змісті програмових завдань;
- залучення вихованців до активної пізнавальної діяльності, що є стимулом для розвитку їхнього мислення;
- забезпечення домінуючої ваги ігрових методів і прийомів навчання;
- включення в навчальну діяльність дитсадку яскравих емоційних вражень дошкільників від спілкування з вихователями.

Великого значення надавав Василь Олександрович такому інструменту виховання словом, як довір'я і недовір'я. За умови високої педагогічної культури вихователя, коли воно використовується суворо індивідуально, недовір'я може мати потрібний виховний вплив. Глибокий аналіз педагогічної спадщини Василя Сухомлинського повинен стати орієнтиром для молодих вихователів, які б питання не хвилювали їх у сучасній

дошкільного виховання, відповіді – у творах, статтях видатного педагога. Змістовні й емоційно насичені, перевірені часом, вони допомагають розв'язати складні проблеми педагогічного буття, надають поради щодо навчання й виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, сприяють формуванню свідомої й активної громадянської позиції. Професійна й творча самостійність молодого вихователя закладають основи подальшої педагогічної майстерності. Втім молодь, що обирає педагогічну професію, має бути розвинена різнобічно, адже місія вихователя особлива. За твердженням Сухомлинського, йому слід стати активним організатором, вміти владати собою й впливати на інших, тільки тоді можна виховати громадянина «як хранителя духу народу, його ідей, його багатств і цінностей, його неминущої величі» [65, с. 338]. Також, автор зазначає, що той не може бути педагогом, якщо вчительська праця є для нього тягарем. Педагог повинен бути сповненим великого таланту любові до людини й безмежної відданості своїй професії й, передусім, до дітей, щоб на довгі роки зберегти оптимізм і віру в дитину.

Таким чином, аналіз теоретичних джерел досліджуваної проблеми дає змогу узагальнити, що упровадження дидактики Сухомлинського в практику роботи сучасних ЗДО потребує широкого використання різноманітних форм упровадження виховної діяльності, взаємозв'язку змісту і методів діяльності вихователів закладів дошкільної освіти.

2.2. Основи світобачення дошкільників у контексті педагогічних ідей Сухомлинського

Дошкільник XXI сторіччя сьогодні зустрічається з досить багатоваріантним світом, бурхливими глобалізаційними й інформаційними явищами суспільного буття, що повсякчас втручаються в дитяче життя з його перших років. Зростаюча особистість виховується в настільки швидкоплинному освітньому просторі, що вимагає з боку вихователів і

батьків посиленої професійної підготовки. Свідоме ставлення до життя, вміння пізнавати навколишнє: виділяти, запам'ятовувати, класифікувати нову інформацію і т. ін. треба систематично виробляти в дошкільників, готуючи їх до розв'язання важливих життєвих задач. Досліджуючи проблему формування світогляду в дітей дошкільного віку, О. Кононко зазначає: «У структурі наукової картини світу слід виділити два основних компоненти: понятійний (сукупність філософських категорій, зокрема таких, як «життя», «життєві плани», «сєнс буття людини», «оточуючий світ», «планета Земля», «Всєсвіт», «Я») і почуттєво-образний (сукупність чуттєвих вражень про світ природи, предметів, людей, власного «Я»). Їх єдність забезпечує образу цілісність, органічність, багатовимірність дитячої картини світу» [70, с. 24].

Особистісне самовизначення розуміється як конструювання дошкільником свого життєвого поля: сукупність індивідуальних цінностей і смислів, що реалізуються у поведінці, діях особистості у різних сферах життєдіяльності. Цілісне світобачення дитини дошкільного віку потребує розвитку понятійно-мисленнєвої системи, сформованості позитивного ставлення до самого себе й навколишнього світу. Вихователю належить забезпечити свідоме становлення прав і обов'язків у дошкільників, виховувати певні етичні норми, серед яких важливу роль відіграватимуть совість і відповідальність. Світобачення дитини розкриває розуміння ним природи, культури, суспільства, й власного «Я» серед людей. Педагогу необхідно в дошкільному віці сформувати цілісне уявлення про життя в широкому й вузькому смислах, його багатовимірність, сутність, устрій. Різноманітність життєвих вражень і знань про світ органічно пов'язані з дієвою складовою, вмінням сприймати побачене й почуте, осмислювати, виділяти головне, класифікувати й узагальнювати спостережувані явища. Обмежений життєвий довід дитини тим самим розширюватиметься, розвиватиметься світогляд – погляд дошкільника на оточуючий світ і власне місце в ньому, що обумовлює становлення переконань, ідеалів, ціннісних орієнтирів й інтересів особистості, що характеризує її зрілість. Світогляд загальноновизнано виступає

базою свідомості дитини, бо відображає в розумі дитини реалії життя, спонукає її до взаємозв'язків із навколишнім. Пізнавальні, емоційні, художні образи утворюють комплекс уявлень і понять про навколишню дійсність, формують суб'єктивний досвід, визначають шляхи активної діяльності дитини по освоєнню реальної дійсності. Дошкільник пізнає світ дієво, практично, і навпаки, діє, завдяки пізнанню реалій життя. Діяльність є основою створення картини світу, збагачення особистісних уявлень про навколишнє. Образ навколишньої дійсності є результатом діяльності, її регулятором, але діти в дошкільному віці не в змозі пізнати самостійно власне «Я», природу, суспільство, оточуючі предмети й явища. Цілісність картини світу в свідомості дошкільника неможлива без комунікації з оточуючими, членами власної родини перш за все, пізніше – педагогами дитсадку. Загальновідомо мову вважають засобом пізнання й спілкування, через мову й мовлення дітьми усвідомлюються поняття, взагалі відбувається процес усвідомленого сприйняття всього нового, з чим кожного дня зустрічається дошкільник.

На думку відомих зарубіжних учених П. Бергера, Т. Лукмана, У. Найсера, при створенні образу реальності дошкільник актуалізує частину вже відомого йому образу, що існує в реальності, а потім уточнює чи змінює його засобами нових ознак. Тим самим розвивається спостережливість, концентрується увага, збагачується пам'ять, отриману інформацію дитина тримає й відтворює при потребі. Світосприйняття дошкільника обумовлюється позитивним ставленням до дійсності, «хорошим» образом світу, що виробляє механізми особистісного захисту, є продуктом когнітивних, емоційних, мотиваційних факторів. Цілісне світобачення повинно стати тим фактором, що орієнтуватиме дошкільника на певні суспільні орієнтири морального, екологічного та іншого змісту, становитиме світогляд і свідомість особистості. Центром світобачення дошкільника є людина, навіть природні явища діти характеризують через людські властивості. Відомий психолог

Д.Ельконін вважав, що діти у п'ять років стають «маленькими філософами», охоче сприймають з різних джерел інформацію про оточуючий світ й будують свою картину. Адже впродовж перших шести-семи років і складається фундамент подальшого свідомого інтелекту й світобачення в цілому. Тож інтелектуально-пізнавальний розвиток дітей дошкільного віку потребує розвитку почуттів, переживань, щоденного пізнання чогось нового і розширення життєвого досвіду дітей, що є неможливим без методично правильної допомоги дорослих, у першу чергу вихователів закладів дошкільної освіти які повинні забезпечити процес пізнання навколишнього, сприйняття життя у всій красі його цінностей, значень, смислів. Цілісна картина світу формується в свідомості дошкільника через основні смислові одиниці – знаки та символи національної та світової культури. Становлення картини світу неможливе, на думку Л. С. Виготського, без добре розвиненої уваги, якій належить важливе місце в розширенні й збагаченні життєвого досвіду, розвитку творчих здібностей, адже фахівцями підкреслено, що старші дошкільники розрізняють реальність і фантазію, дещо вигадують, але користуються поняттями «насправді» і «ненасправді». Зацікавлює погляд А. Петровського, який вважав, що пізнання загальних взаємозв'язків реального життя старшими дошкільниками є підґрунтям цілісної наукової картини світу, розуміння Всесвіту як взаємообумовленої природничої категорії, що поєднує чотири світи: природу, культуру, інших людей, власне «Я». Засвоєння відповідних життєвих просторів, що лежать в основі наукової картини світу (природного, предметного, соціального й особистісного), покладено до змісту Базового компоненту. Свідомість й емоційність світобачення дітей дошкільного віку враховуються в організації навчально-ігрової й художньо-мовленнєвої діяльності відповідного закладу. Мислення дитини, що характеризується наочно-образним сприйняттям оточуючого, потребує комплексного засвоєння природних і людських образів, набуття життєвого досвіду, гармонійних взаємин з природою й людьми. Засвоєння правил поведінки, взаємодії з навколишнім, творчого перетворення духовно-

практичних знань, які отримує дошкільник із малих фольклорних жанрів і творів дитячої літератури, стає важливим фактором світорозуміння. Морально-ціннісні засади підростаючої особистості базуються на розумінні Правди, Краси й Добра. Гармонійне життя в злагоді з довкіллям властиве традиціям слов'янських народів. Любов до Батьківщини, рідного дому у всі часи є основою світогляду й самосвідомості дитини, її життєдіяльності, тим самим відбувається її самовизначення, формування цілей і засобів їх досягнення. На думку К. Абульханової-Славської, у процесі пізнання суб'єктивного життя дошкільник динамічно розвивається, поетапно формуються його свідомість і самосвідомість. Образ досконалого дорослого є тим взірцем, що уявляється в майбутньому дитиною. П'ятирічна дитина свідомо ставиться до соціальних вимог, пов'язує їх зі своїми можливостями, відповідно сприймає часово-просторові відношення, здатна їх доступно оцінити тощо. Елементарне розуміння дошкільником причиново-наслідкових зв'язків, подій і власного життєвого досвіду призводить до розвитку як індивідуальності особистості, так і громадянина суспільства. Базова програма розвитку «Я у світі» регламентує зміст виховної роботи педагога, дає змогу адекватно поставитися до життєвих реалій, не уникати складнощів і незручних тем у підготовці до розв'язання складних проблем сьогодення. Загальновідомо, що картина світу дитини накладається на певну базу, «ядро», нова інформація має відповідати вже відомим позиціям, якщо немає такого узгодження, сприймання інформації погіршується чи взагалі блокується через агресивну поведінку, плач, відмову слухатися й діяти за вказівками вихователів і батьків. Успішне керівництво процесом розвитку свідомості дошкільника вимагає уважного ставлення вихователя до індивідуальних особливостей дитини. Успішність формування у старшому дошкільному віці цілісної наукової картини світу обумовлюється системним характером і має відповідати наступним організаційно-педагогічним умовам:

- 1) узгодженість змісту освітньо-виховних завдань ЗДО і реального суспільно-громадського життя;
- 2) інтегральний характер організації освітнього простору, що відповідає розумінню дошкільниками взаємозв'язків і взаємозалежностей довкілля;
- 3) змістове наповнення наочно-образного способу світобачення дітей дошкільного віку засобами гри, дій, різних соціальних ролей;
- 4) збагачення життєвого досвіду, вражень дітей, просторово-часове сприйняття навколишнього світу;
- 5) врахування в освітній діяльності закладу дошкільної освіти соціального досвіду дітей;
- 6) урізноманітнення можливостей передачі дітьми своїх життєвих вражень (вербальне, через художні образи: малюнок, міміку, мелодію тощо).

Таким чином, важливим фактором гармонійного формування особистості старшого дошкільника є становлення цілісного світогляду, наукової картини світу у всіх його складниках. Несуперечливість та інтегрованість у свідомості дошкільника реального образу світу, розуміння його зв'язків і взаємозалежностей значною мірою залежить від змісту освітньо-виховної діяльності педагогічних працівників закладу дошкільної освіти. Формула педагогічної діяльності за Сухомлинським: від серця до почуттів, від розуму до знань, а руки потребують праці, все вищеперераховане призводить від іскри здивування й захоплення знанням і практичною діяльністю. У такі моменти «дитина думає, спостерігаючи, і спостерігає, думаючи». Розглядаючи природу як фактор розвитку дітей, Василь Олександрович завжди підкреслював, що вона виступає чи не найвагомим засобом виховання гармонійно розвиненої людини. Передусім слід наголосити на вкладі В.О. Сухомлинського у розвиток поняття гармонійно розвиненої людини саме в психолого-педагогічному аспекті. Він підкреслював, що гармонійність особистості, яку виховує школа, – це

насамперед єдність розуму та емоцій. Чим більше місця в житті займає інтелект, тим багатогранніші духовні потреби, тим важливіша для його всебічного розвитку висока культура почуттів. Характеризуючи процес виникнення, становлення, збагачення ідеї всебічного розвитку дитини, видатний педагог вимагає від вихователя глибокого розуміння багатогранної сутності фізичних і духовних сил особистості, розкриття її нахилів і здібностей». Серед найрізноманітніших умов і явищ, які дитина бачить і осмислює в процесі життєдіяльності і є фактором її всебічного розвитку, В.О. Сухомлинський першочергового значення надавав природі. Усі сфери всебічного виховання дитини пов'язані, на думку Василя Олександровича, з красою природи: через сприймання краси – до краси дій, взаємин. У нього це вимога закономірного розвитку дитячої психіки, бо саме в дошкільному віці інтенсивно формується сенсорна сфера дитини, збагачується чуттєвий досвід. Сухомлинський виробив дидактичну систему, яка передбачала серію уроків серед природи. Розповіді Василя Олександровича про природу, предмети і явища навколишнього світу викликали в дітей допитливість, прагнення знати про неї якнайбільше. Це засвідчували сотні дитячих запитань: *Звідки беруться хмари? Чому соняшник повертає квітку за сонцем – хіба він бачить, як людина? Чому голуби ніколи не сідають на дерева? Куди падають зірки з неба? Чому «плаче» верба?* Хоч такі питання вимагали енциклопедичної ерудиції, вони радували Василя Олександровича, який вбачав у них початок стрімкого злету думки до вершини знань. Чим більше виникало запитань на уроках мислення під голубим небом, тим яскравіше виявлялись прагнення до знань, гострота і гнучкість дитячого розуму. Відповідаючи на запитання, вчитель намагався не тільки розкрити дітям неповторну красу навколишнього, а й навчити їх шукати причиново-наслідкові зв'язки між речами і явищами, бачити залежності між ними. Під час «подорожей» на лоно природи діти багато цікавого дізнавалися про життя рослин і тварин. Перед ними відкривався зовсім новий, дивовижний світ. Озброєння дітей знаннями про природу – це завжди рух уперед, але рух

поступовий, зі сходинки на сходинку, не перескакуючи, не перевантажуючи наших вихованців, спираючись не лише на рівень їхньої активності, а й на душевні сили. В.О. Сухомлинський вважав: як і дефіцит знань, що призводить до збіднення духовного життя, так і нагромадження фактів, образів згубно впливає на дитину, доводячи її до психологічної перевтоми. Тому, розкриваючи невичерпні джерела своєї педагогічної лабораторії, він радить враховувати ці закономірності, щоб знання про природу сприяло розвитку фантазії дітей, спостережливості, мислення, мовлення, тобто щоб природа стала одним з факторів формування їхніх суспільно значущих здібностей (пізнавальних, творчих, комунікативних). Роль спостережень у природі і навколишній діяльності В.О. Сухомлинський пов'язував насамперед з розвитком мислення і мовлення. У пильному, уважному погляді на явища природи, писав він, зливається в органічній єдності образ, емоція, слово. Доречною є порада В.О. Сухомлинського молодому вчителю: «Перші уроки мислення повинні бути не в класі, не перед класною дошкою, а серед природи. Справжня думка завжди пронизана трепетним почуттям: якщо дитина відчула аромат слова, її серце охоплює натхнення. Йдіть у поле, в парк, пийте з джерела думки, і ця жива вода зробить ваших вихованців мудрими дослідниками, допитливими людьми, які люблять знання. поетами» [63, с. 47], бо краса і жива думка так само пов'язані, як сонце і квіти. Краса природи пробуджає думку, сповнює слово індивідуальними переживаннями. І людина в роки дитинства оволодіває великою кількістю слів рідної мови значною мірою тому, що перед нею відкриваються таємниці природи у всій красі. Пригадаємо, як директор Павлиської школи навчав дітей читати й писати, дбаючи передусім про те, щоб грамота стала для них яскравою частиною життя, сповненою живих образів природи. Він обстоював необхідність глибоко проникати у світ дитини, розуміти його закони, оскільки йдеться про найбільш тонке, ніжне і чутливе у природі – дитячий мозок. А він нормально працює тільки тоді, коли об'єкт сприймання, осмислення можна бачити, чути, доторкнутися до нього. У цьому питанні

В.О. Сухомлинський був вірним послідовником ідеї К.Д. Ушинського, який стверджував, що дитина мислить формами, барвами, звуками, відчуття взагалі, а тому пропонував будувати навчання не на абстрактних уявленнях і словах, а на конкретних образах, які вона безпосередньо сприймає. У дитинстві, як відомо, нервові клітини постійно вправляються в активній психічній діяльності, основою якої є живе сприймання, спостереження, споглядання, діяльність. Так, «подорожуючи» серед сільських краєвидів, чарівник з Павлиша ознайомлював дітей зі словами рідної мови: *село, дуб, верба, ліс, гора, лід, колос, небо, сіно, яблуна, хмара* та ін. Чим ближчі діти до першоджерела думки і слова – до навколишньої природи, вважав він, тим виразніше їхнє мовлення і багатші знання. Підкреслюючи необхідність враховувати природні особливості малюків, В.О. Сухомлинський у той же час застерігав від переоцінки наочності та абсолютизації окремих особливостей дитячого мислення до суто чуттєвої сфери. Образне мислення – перехідний етап до мислення поняттями. І чим більше абстрактних істин, узагальнень потрібно засвоїти на уроці, тим частіше учням слід звертатися до першоджерела знань і почуттів – до природи.

Принцип емоційного навчання, за переконанням ученого, обов'язковий. Система спілкування з красою навколишньої природи активно сприяє виявленню творчості дітей: вони прагнуть передати побачене через красу слова, якомога повніше висловити свої почуття. Творчу діяльність дітей В.О. Сухомлинський розглядає не лише як вищу форму активності, самостійності, а й як найбільшу радість. Дитина має жити в світі творчості, «без цього вона – засушена квітка». Саме це завжди з особливою гостротою спонукало видатного педагога розробляти шляхи і засоби навчання дітей творчої діяльності. Оскільки їм властива допитливість і цікавість, він вважав за необхідне, виробляючи вміння і навички творчої діяльності, водночас виховувати в дитини спонукальну силу – потребу діяльності, потребу у яскравих висловлюваннях серед природи. Слово було тим подразником, що

жило у всіх трьох формах: почутому, побаченому, вимовленому. Умови, за яких сприймалася природа, стимулювали пошуки слів і сповнювали кожне з них своїм, пережитим самою дитиною, змістом. Народжене у процесі спостережень, слово ставало іскрою, яка «запалювала порох власної думки», «зброєю», з допомогою якої учень відкривав очі на багатства навколишнього світу. Слово вчило дітей мислити, спостерігати, бачити. Спостерігаючи життя природи, учні складали, а потім записували, крім казок, твори з натури. В їх тематиці проглядається певна закономірність. Так, першокласники описували конкретні явища («Хто живе у нашому ставку»). Другокласники писали твори, встановлюючи взаємозв'язки між явищами («Літо і осінь», «Як зерно стає хлібом»). Учні третього класу вже вдавалися до порівнянь, виявляючи причиново-наслідкові зв'язки («Птахи – наші друзі», «Поля і луки»). Дитячі твори – результат великої роботи. Вони передбачають не лише «подорож» до джерел думки і слова – на лоно природи. В.О. Сухомлинський читав дітям художні твори, що сприяли одночасному сприйманню образу і слова. Використання творчості письменників допомагало розвивати у учнів спостережливість, спрямовувало їх на пошук краси в природі, на активні спроби висловити свої враження в художній формі. Вдосконалення всієї системи сучасного навчання педагог вбачав у тому, щоб діти не повторювали чужих думок, а мали власні. Він прагнув, щоб у школі панувала яскрава думка, живе слово і творчість дитини. На цих трьох «китах», вважав В.О. Сухомлинський, слід будувати все духовне життя, розумовий розвиток дітей. Керуючись законами теорії пізнання, директор Павлиської школи на практиці продемонстрував, як у процесі творчості беруть участь усі духовні сили людини, переконливо довів, що творчі роботи дітей – наслідок цілеспрямованої розумової праці в певних умовах з адекватними їм методами роботи вчителя. Розвиток творчих здібностей дитини передбачає не тільки збагачення творчої уяви, а й набуття творчих навичок. Дитину, яка захоплюється красою природи, легко залучити до активної праці, що розриває допитливість, входить у її духовний світ,

відкриває нову красу у навколишній дійсності і головне – формує трудові навички. Вихованці Сухомлинського радо вирощували хліб і квіти, саджали дерева й кущі, піклувалися про тварин на фермі, збирали сіно, пасли овець, тобто вправлялися у багатьох практичних операціях. Однак формування певних трудових навичок було не єдиною метою В.О. Сухомлинського в здійсненні трудового виховання й підготовки дітей до праці. Він прагнув, щоб вони бачили у праці джерело духовних радощів. Нехай людина трудиться не тільки для того, щоб добувати хліб і одяг, побудувати житло, говорив він, а й для того, щоб поряд з її домівкою завжди цвіли квіти, які дають радість і їй, і людям, – щоб уже в роки дитинства людина працювала для краси. Праця немислима без краси. Але тут краса – не тільки в тому, що одержує дитина, в насамперед у тому, що вона створює. Головна мета, яку ставив Василь Олександрович, збагачуючи дітей знанням певних трудових процесів, – пробудити нахили, задатки, виробити вміння й навички, необхідні в майбутньому, подарувати їм радість творчості. Діти знаходять саме те, чим приваблює їх і казка, і гра: яскравий вияв сильних інтелектуальних та емоційних якостей. Рівень трудових навичок, ставлення до праці взагалі – важливий елемент духовного життя людини. Не може багато вміти той, хто мало думає, мало переживає. Чим розумніша людина, тим багатші її емоції, тим яскравіше виявляється в неї нахил до різноманітних видів трудової діяльності. Краса рідного краю – джерело любові до Батьківщини, що впливає з комуністичної моралі. Розуміння величі, могутності Вітчизни має своїм джерелом красу взагалі і в найбільшій мірі – красу природи. Це часто підкреслював В.О. Сухомлинський. Все повинно залишити незабутній відбиток у серці як краса життя в роки дитинства, як пам'ять про найдорожче. У світі є багато країн, краса лісів і полів яких яскравіша за наші ліси і поля. Але краса рідної природи, вважає В.О. Сухомлинський, має стати для дитини незабутньою і найдорожчою. Для ефективного морального виховання, серцевина якого – патріотичні почуття, він радить учителеві систематично розширювати світогляд дитини від рідних полів і лісів до

картини природи, життя людей нашої Батьківщини і всієї планети. У книзі «Серце віддаю дітям» він писав, що для дитини Вітчизна починається з шматка хліба і ниви пшениці, з лісового пагорба і голубого неба над ставком, з екскурсій у поле, ліс, на беріг річки, в сусідні села. Педагоги-послідовники продовжують «подорожі» дітей у світ природи. Їхні вихованці йдуть на те саме місце в різну погоду, в різні пори року. Вони спостерігають у яскраві сонячні дні блакитне небо, вдивляються у гру сонячного проміння на плодах груш і яблунь, милуються сріблястим павутинням. Восени, прийшовши у ліс, діти вслухаються в голоси пташок, тихий шелест листя, в сонні сплески риб – мешканців ставка. Восени проводять один день у полі, лісі, на лузі: спостерігають схід і захід сонця, вслуховуються в нічну тишу, пташиний спів, збирають красиво забарвлене листя. Так поступово поряд з куточком власного дитинства виростає образ Вітчизни. Проте було б помилково вважати, що В.О. Сухомлинський якимось чином ідеалізує природу, вбачаючи в ній єдиний засіб виховання. Для всебічного і гармонійного розвитку людини, на його думку, необхідно користуватися розумно дібраним арсеналом засобів. Учений приходить до теорії «гармонії педагогічних впливів», яку він вважав однією з найголовніших закономірностей виховання. Формування всебічно розвиненої особистості засобами природи може бути поставлене на найкращий рівень, якщо цьому ефективно сприяють всі інші фактори розвитку особистості. Встановлено, що «у мисленні дитини наочне відображення процесів і явищ набуває згорнутих і прихованих форм і тому далеко не завжди виявляється очевидним. Рухливе, процесуальне відображення навколишньої дійсності розвивається у дитини в міру становлення предметного сприйняття, тобто починаючи з дитячого віку [72, с. 83-84]. Як бачимо, творчість В.О.Сухомлинського не втрачає своєї актуальності у вирішенні проблем засвоєння дошкільниками наукової картини світу, виховання бережливого ставлення до природи. У вказаному напрямку доречно забезпечувати природодоцільну поведінку дітей, любов до всього живого, збереження рослинного й тваринного світу, дотримання правил

природокористування тощо. Аналіз природничої спрямованості у виховній діяльності закладів дошкільної освіти дав змогу представити увазі педагогічних працівників ЗДО деякі можливі форми круглих столів. Наші педагогічні спостереження дозволили, зробити висновок про те, що діяльність дитсадку в контексті формування основ світобачення дітей дошкільного віку доцільно спрямувати на використання літературної спадщини В.О. Сухомлинського, лекції для вихователівського складу дитсадку про виховання культури поведінки у дітей середнього і старшого дошкільного віку, методи виховання свідомої дисципліни дошкільників. Ліплення і малювання, аплікація і конструювання, фізична культура й музична освіта не лише забезпечують різносторонні напрямки виховання дошкільників, а й сприяють виробленню навичок посидючості й зосередженості, старанності й терпіння, наполегливості й самостійності, виконавчості і кмітливості.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Вивчення й аналіз спадщини В.О. Сухомлинського переконливо доводять, що він, творчо використавши наукове надбання видатних педагогів і психологів минулого, зумів створити ефективну систему всебічного і гармонійного розвитку особистості школяра засобами природи. Органічно поєднавши її з докорінними соціально-політичними та економічними потребами нашої країни, видатний педагог на практиці розв'язував цю життєво необхідну проблему як складову частину загальнодержавної освітньої системи.

Зміцнення емоційно-ціннісного зв'язку дітей з навколишнім світом забезпечується шляхом використання різноманітних форм роботи: прогулянок, спостережень за природою, екскурсій, хвилинок мислення, створення екологічних ситуацій, читання й аналізу літературних творів Сухомлинського на природничу тематику. Збагачення словника дошкільників яскравими мовними засобами, що передають красу й милування природою, допомагає дитині-дошкільнику розвинути власне мовлення, збагатити їх духовний світ.

Природнича освіченість дошкільника досягається шляхом формування первинних уявлень і понять про навколишнє середовище, живі організми, взаємозалежність у ньому, причинно-наслідкові зв'язки у довкіллі, позитивний і негативний вплив діяльності людини у природному середовищі.

Методологічні орієнтири Сухомлинського визначають стратегічні напрямки оновлення змісту Базового компонента дошкільної освіти стосовно формування у дошкільників наукової картини світу, розвитку мовленнєвої діяльності і виховання морально-ціннісних засад особистості в умовах сьогодення. Вихідними позиціями вихователя закладу дошкільної освіти має стати прагнення вдосконалити освітянську практику шляхом залучення дітей до світу істини, добра і краси.

Розділ III. ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНО-ТРУДОВОЇ ВИХОВАНOSTІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У СВІТЛІ ІДЕЙ СУХОМЛИНСЬКОГО

3.1. Реалізація педагогічної парадигми Сухомлинського у виховній роботі ЗДО

Педагогічні ідеї В.О. Сухомлинського не втрачають своєї актуальності і сьогодні, залишаючись напрочуд сучасними та своєчасними. Ідеї видатного науковця щодо організації процесу освіти в різних її ланках відповідно до принципу неперервності, є особливо значущими в умовах реформування системи освіти в Україні. Безперечно, вони користуються особливим запитом у сучасному інформаційно-комунікаційному просторі, інтегровані в концепцію навчання протягом усього життя. Пошук шляхів неперервного навчання був запропонований та впроваджений у практику навчально-виховної роботи в Павлиській середній школі. У той час це було неабияким проривом у системі навчання та виховання дітей дошкільного віку, учнів початкових та старших класів. Організаційно-педагогічні умови успішної роботи з дітьми різних вікових категорій, сформульовані талановитим педагогом, є актуальними і донині. Зауважимо, що було б упущенням залишати досвід видатного педагога, вченого, практика не використовуючи

сьогодні ключових понять його системи та не враховуючи сутності та основ етики освіти та навчання, визначаючи їх як актуальні та своєчасні лише для освітньої системи минулого століття.

В.О. Сухомлинського шанують не лише як вчителя-практика, який сформулював дидактичні засади оригінальної педагогічної системи, елементи якої невід'ємно пов'язані із сучасною концепцією системи навчання та освіти протягом усього життя. Він заслуговує на пошану й як письменник, автор підручників, науково-популярних книг, літературно-мистецьких творів, казок та оповідань для дітей. У своєму науково-педагогічному доробку автор пропонував шляхи вирішення наболілих науково-теоретичних проблем та обговорював труднощі та особливості педагогічної діяльності з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку. Згадаємо лише деякі відомі всім вихователям праці, які й дотепер залишаються актуальними: «Народження громадянина», «Батьківська педагогіка», «Листи до сина», «Моральний ідеал молодого покоління», «Бесіда з молодого людиною», що знайшли свого зацікавленого читача та продовжують його знаходити серед молодих педагогів XXI століття.

У педагогічній роботі з дітьми Василь Сухомлинський не лише керувався власними спостереженнями та висновками, – але спирався, як і будь-який творчий учитель, на роботу своїх попередників та колег. Загальновідомо, що для успішного здійснення наукової діяльності та педагогічної практики необхідно передусім вивчати минулі досягнення попередніх поколінь учителів, бо значення їхньої діяльності важко переоцінити. Безперервність професійних знань справді є запорукою успіху в навчальній діяльності; будь-який молодий вчитель, що лише починає працювати, навряд чи може інтуїтивно подолати ті труднощі, виклики та ситуації, що виникають майже кожного дня. Педагогічна підготовка, безперервне набуття та вдосконалення загальних культурних та професійних знань, вивчення досвіду попередників – все це елементи, які допомагають молодому вчителю вирішувати щоденні завдання професійної діяльності. У

своєму професійному розвитку вчитель-початківець спирається переважно на педагогічні ідеї та принципи, запропоновані його попередниками, які здаються йому найбільш актуальними й доречними для його стилю та педагогічних цілей.

Фундамент педагогічної системи, розроблений В.О. Сухомлинським, – це перш за все школа філософів стародавнього світу, таких як Платон, Сократ, Арістотель, Піфагор. Увагу педагога-науковця привертали також ідеї гуманістичної освіти, розроблені Ж.Ж. Руссо, твори К.Д. Ушинського та Л.М. Толстого – великого вчителя російської мови і видатного письменника, за визначенням В.О. Сухомлинського, освітні ідеї А.С. Макаренка, творчість Януша Корчака – відмінного вчителя польської мови, як його називав Сухомлинський. Визнання особистості учня як найвищої цінності звучить як лейтмотив, фундаментальна думка в загальній роботі вчителя-гуманіста. Оригінальна система, яку він розробив, і сьогодні, слугує посібником для нових поколінь вчителів, вихователів, тренерів та батьків.

У Павлівській середній школі, в якій В.О. Сухомлинський багато років працював директором, нарешті сформувалася система його поглядів на освіту, навчання, розвиток дитини. Саме там сформувалися фундаментальні педагогічні переконання, вдосконалювалися професійні навички, необхідні вчителю в щоденній практичній навчально-виховній діяльності, стало зрозумілим оптимальне управління закладом освіти, покращилась майстерність оптимального поєднання організаційно-дидактичних завдань. Школа розташовувалася в сільській місцевості; ця обставина значною мірою сприяла поступовому формуванню та розвитку системи педагогічних поглядів засновника «Школи радості».

Необхідно відзначити, що вибір В.О. Сухомлинського був зумовлений і його посадою і його особистими педагогічними переконаннями. Виховання, на думку видатного педагога-новатора, являє собою складний процес формування та становлення особистості, в якому беруть спільну участь педагоги, батьки, вихователі, самі учні. І якщо головний по визначенню і за

посадою вихователь – директор школи – лише вчить своїх колег, як виховувати дітей, але безпосередньо сам не спілкується з учнями, не бере участі в процесі виховання, він може розгубити свої професійні навички, втратити необхідну кваліфікацію, перестати бути в достатньою мірою компетентним, що означає перестати бути вихователем; теоретичні пізнання без практичного супроводу і підтвердження не можуть вважатися достатніми. Крім того, в своїх працях В.О. Сухомлинський приділяв чимало уваги не тільки питанням виховання дітей, але також батьків і вчителів. Виховувати дітей потрібно через педагогів, необхідно вчити педагогів науки і мистецтва поводження з дітьми, розуміння їх. Від рівня загальнокультурного та професійного розвитку батьків і педагогів безпосередньо залежить успішність процесу виховання дітей, оскільки педагогічна техніка особистого прикладу в процесі виховання працює часом на порядок ефективніше, ніж багато цілеспрямовані педагогічні впливи, як-то: заохочення, умовляння, змагання тощо.

В.О. Сухомлинський створив педагогічну систему, яка ґрунтується на принципах гуманізму, на визнанні особистості учня найвищою цінністю, об'єктом, на який спрямована вся система навчання і виховання, розвитку та заради якої здійснюється педагогічна і творча діяльність колективу педагогів-одномудців. Учений розробляв комплексну виховну програму етичного виховання, екологічного виховання тоді, коли такого роду термінів не існувало в категоріальному апараті. Дбайливе ставлення до навколишнього світу плекалося в «Школі радості», чому присвячено чимало сторінок його педагогічних творів. Педагог намагався побудувати весь процес навчання як радісну працю, саме радісну, і розробляв педагогічні прийоми, які б мотивували дітей до праці. Ці розробки сьогодні не тільки не втрачають своєї актуальності – навпаки, затребувані як, можливо, ніколи раніше. Таким чином, всі вищевказані концепти сьогодні є актуальними, оскільки вбудовані як обов'язкові базові компоненти в концепцію безперервної освіти.

Педагогічне передбачення В.О. Сухомлинського, його педагогічна інтуїція, здатність передбачити концепти, що призвели до виникнення концепції безперервної освіти, його дидактичні ідеї, підтверджуються протягом багатьох років після його смерті. Це дозволило педагогам наступних поколінь, його послідовникам закласти базу сучасної системи безперервної освіти і сприяти її подальшому розвитку. Директор Павлиської школи, який розпочинав навчання дітей не з молодших класів, а в підготовчих, сам охоче працював з дітьми дошкільного віку, був немов провісником сучасної концепції, прообразом сучасного педагога. «Прикладом переходу від дошкільного до шкільного віку була «Школа радості» для шестирічок, а його оригінальною методичною роботою є так звані «уроки під голубим небом», які стали творчою лабораторією, де здійснювався складний процес фізичного загартування, розумового розвитку, духовного становлення, емоційно-естетичного росту, трудового гарту, ідейного пробудження дітей» [68, с. 10].

У нашій дослідно-експериментальній роботі по впровадженню педагогічних ідей В.О. Сухомлинського ми розробили цикл лекцій для батьків дошкільників:

Таблиця 3.1.

Дидактика В.О. Сухомлинського - батькам

№	Проблема	ЗДО
1.	В.О. Сухомлинський – засновник гуманістичної педагогіки.	«Берізка» с. Розівка
2.	В.О. Сухомлинський і його «Школа радості».	«Берізка» с. Розівка
3.	Батьківська педагогіка за Сухомлинським.	«Берізка» с. Розівка
4.	Педагогіка добра Василя Сухомлинського.	«Берізка» с. Розівка
5.	Поради молодим батькам у спадщині Сухомлинського.	«Берізка» с. Розівка

Таким чином, новаторські ідеї В.О. Сухомлинського слугували свого роду фундаментом, передумовами становлення сьогodнішньої концепції неперервної освіти, з її визнанням ролі дошкільної освіти в розвитку дітей і включенням його в лінійну структуру вітчизняної системи освіти. Видатний педагог ХХ століття створив актуальну й дотепер педагогічну систему, в

основу якої покладено принципи гуманізму, визнання дитини-учня-вихованця як найвищої цінності, що є об'єктом, на який орієнтується загальна система розвитку, виховання й освіти підростаючих поколінь. Заради дітей здійснюється різнопланова й багатоаспектна діяльність усього педагогічного колективу закладу освіти, котрі мають бути вихователями-однодумцями. Василь Олександрович розробив комплексну виховну систему щодо всебічного виховання, надаючи особливої ваги вихованню етичному, духовному, підкреслюючи втім важливість екологічного й трудового виховання. Він будував освітній процес як радісний труд, створював передумови щодо відповідної мотивації школярів для суспільно-корисної праці.

Загальновідомо, що у сучасній системі неперервної освіти незаперечною є дошкільна, і не дарма всі наробки видатного педагога залишаються досить актуальними в наш час, оскільки знайшли певне відображення як обов'язкові базові компоненти освітніх стандартів. Роль дошкільної освіти в загальній системі підготовки учнівської молоді до дорослого життя і праці є незаперечною. Вимоги до педагога і вихователя зросли й є набагато складнішими, ніж у ХХ столітті, адже сьогодні замало «вкладати знання» у голови дітей, слід мотивувати їх до самостійного, творчого пошуку знань. Яскравим прикладом природовідповідного навчального середовища може служити названий В.О. Сухомлинським «Сад здоров'я», що став житлом і місцем відпочинку колективу дітей молодшого шкільного віку в «Школі радості». Протягом цілого літнього місяця там проводилося оздоровлення дітей в умовах сільської природи, забезпечувалося поєднання здорового харчування, чергування нескладної праці і відпочинку, де підопічні педагога фактично цілодобово проводили час на свіжому повітрі, в достатку отримуючи необхідні для фізичного та інтелектуального зростання і розвитку «порції» сонця, повітря, води. «Сад здоров'я», робота з дітьми в якому детально описана була В.О. Сухомлинським в його педагогічних творах, є свого роду прообразом,

прототипом сучасних літніх шкільних таборів, баз відпочинку, де втілюється в життя вдале поєднання навчання і розвитку дітей. Затребуваність досвіду В.О. Сухомлинського щодо організації роботи «Саду здоров'я», його пропозиції і правила збереження, підтримки, зміцнення здоров'я дітей актуальні сьогодні.

У роботах сучасних дослідників з проблем здоров'язберігаючих технологій в дитячому садку за Базовим компонентом дошкільного навчання ми знаходимо безсумнівні відсилання до досвіду В.О. Сухомлинського, в тому числі за наступними напрямками: фізкультурно-оздоровчі технології; технології організації соціально-психологічної рівноваги дитини; роботу по освіті батьків щодо загальної теорії здоров'я; роботу по здоров'язбереженню та здоров'язагаченню вихователів; здоров'язберігаючих технологій в закладах дошкільної освіти. Також і в публікаціях, присвячених питанням здоров'язберігаючих технологій в початковій школі проглядається вплив педагогічних ідей В.О. Сухомлинського щодо організації дитячої праці та дозвілля, як-от: раціоналізації організації навчально-виховного процесу з урахуванням психологічних, вікових, індивідуальних особливостей і здібностей кожної дитини; оптимального рухового режиму; створення комфортного психологічного мікроклімату безпосередньо в колективі дітей і на інших рівнях: вчитель – учень, батько – учень, керівник освітнього закладу – учень і т. п.

Думка про необхідність безперервного розвитку і навчання дітей з самого раннього віку затверджувалася В.О. Сухомлинським в працях неодноразово. Педагог уважно вивчав умови зростання і розвитку дітей в сім'ях, адже така можливість у нього була в умовах сільської місцевості, де люди більш згуртовані в своєму повсякденному житті і часто обізнані про подробиці укладу життя кожної сім'ї. Педагог докладно дослідив оточення кожного свого підопічного в рідній сім'ї, від народження до надходження дітей в «Школу радості». У своїх спостереженнях В.О. Сухомлинський

незмінно приходив до висновку, що основою розвитку мислення дітей, їх природних задатків, творчих здібностей є ті інформаційні потоки, які вони безперервно отримують ззовні, з оточуючого світу. Сьогодні в концепції безперервної освіти ці інформаційні потоки називають інформальним навчанням, тобто одним із трьох базових способів отримання знання: формального, неформального, інформального.

Аналізуючи заняття з дітьми в «Школі радості», читаючи «Книгу природи», В.О. Сухомлинський все більше переконувався в тому, що вже отримане знання є, як правило, кращою мотивацією до придбання наступного пакета знань, умінь, навичок. Чим більше діти досягають, відкривають для себе закономірності буття, усвідомлюють свої здібності до навчання, тим більше прагнуть до подальших досліджень навколишнього світу. Василь Олександрович, у свою чергу, покладався на антропологічну теорію, що пояснює процеси розумового розвитку дітей: отримуючи в ранній час життя безперервний потік все нової і нової інформації, саме в роки дитинства людина розуміє важливість безперервного навчання і набуває прагнення до постійного, протягом усього життя, поповнення й оновлення своїх знань, умінь та навичок. При цьому потоками інформації не можуть вважатися лише власні спостереження дитини за навколишньою дійсністю. Потоками інформації В.О. Сухомлинський називає в своїх працях саме ті знання, які пропонуються дитині педагогами, батьками, вихователями і тим само мотивують дітей до самостійного пошуку відповідей на питання. Якщо з яких-небудь причин потоки інформації не поповнюються, діти, звичайно, не зупиняються у своєму розвитку, оскільки спочатку це виходить за межі закладених природою можливостей зростання в дошкільному та молодшому шкільному віці. Однак розвиток дітей в таких умовах значно сповільнюється, дитина стає інертною.

В.О. Сухомлинський приходив до висновку про те, що передача старшими інформації про оточуючий світ підростаючому поколінню, будучи однією з основних передумов сталого розвитку дітей, є тією основою, що

постійно поповнює потоки інформації, які впливають на них. Зростання прагнень дітей дошкільного та молодшого шкільного віку до придбання знання може бути названо тією найпотужнішою енергією мислення, яка стимулює і визначає розумовий розвиток дітей. У своїй роботі з дітьми В.О. Сухомлинський дотримувався принципів наочності, послідовності, систематичності навчання, спираючись на досвід попередніх поколінь педагогів і залишаючи, в свою чергу, власні педагогічні ідеї і знахідки в дар наступним поколінням. Вчення В.О. Сухомлинський визначав як частку духовного життя, накопичення знань – як безперервний процес. Думка, висловлювана і повторювана раз по раз, в кінці кінців знаходить свого слухача, і взаємозв'язок поколінь, спадкоємність не втрачається. «Дайте дитині радість розумової праці, радість успіху в навчанні», - не втомлювався повторювати В.О. Сухомлинський. Радість розумової праці, радість успіху в навчанні складають сьогодні основу прийомів мотивації дітей до праці і навчальної діяльності.

В.О. Сухомлинський стверджував важливість наступності знань, спонукання дітей до самостійного пошуку знання під керівництвом старших, безперервного розвитку людини, в тому числі формального, неформального, інформального, з самого раннього віку; пропагував важливість трудового, естетичного, екологічного виховання в той час, коли такого роду термінів ще не існувало в лексиці, як не існувало ще й концепції безперервної освіти, в якій всі вищевказані компоненти зібрані воедино й є її основами. Сучасний педагог у своїй професійній діяльності спирається на весь той базис знання, який був зібраний до нього, що значно прискорює і полегшує працю з пошуку шляхів стратегічного розвитку системи освіти і визначення оптимальних практик роботи з учнями. Не тільки можливість, а й необхідність актуалізації накопиченого педагогічного знання і вимога педагогічної спадщини попередників обумовлені цілим рядом причин. Перш за все це опора на перевірені часом стандарти, тези, теорії, практики, методики, технології. Наступність педагогічної думки, акумуляція досвіду

попередніх поколінь сприяє множенню знання, актуалізації педагогічної спадщини для поповнення змісту освітніх програм. Множення знання, в свою чергу, сприяє продуманому вибору оптимальних шляхів розвитку освітніх програм в системі підготовки педагогічних кадрів сьогодні. Наші попередники залишили як дар сучасному поколінню наукові праці, що розкривають проблеми навчання, виховання, розвитку, масу практичних методик і розробок, які можливо застосовувати і в наші дні, перетворивши з урахуванням вимог сьогоднішнього дня.

Ефективність роботи сучасного покоління педагогів визначається знанням фундаментальних ідей, концепцій, закономірностей розвитку педагогічних явищ, осмисленням провідних педагогічних теорій навчання і виховання, основних термінів і понять, накопиченням прикладних знань про методику навчання і виховання молодого покоління, вивченням педагогічної спадщини видатних попередників і здатністю застосовувати дістався нам багаж педагогічного знання, не забувати значну його частину в минулому, але фіксувати всі результатом праць попередніх поколінь педагогів, включати їх в роботу, актуалізувати перевірені часом практики, застосовувати їх в сучасній системі освіти. Запровадження нововведень у вітчизняну систему освіти, сприяння процесам інтеграції в єдиному інформаційно-освітньому просторі потребує актуалізації педагогічної спадщини попередніх поколінь педагогів, зокрема, праць видатного педагога ХХ ст. В.О. Сухомлинського, який залишив нащадкам роботи, значення яких важко переоцінити. При вивченні праць В.О. Сухомлинського очевидним стає його педагогічне передбачення, передбачення процесів розвитку педагогічної думки в сьогоднішній дійсності, чому знаходиться підтвердження в його численних залишених нам у дар роботах.

Вітчизняні педагоги, філософи, громадські діячі другої половини ХХ в. – початку ХХІ ст. сформулювали і доповнили концепти теорії безперервного навчання, висували пропозиції щодо реалізації практик освітньо-виховної діяльності в рамках концепції безперервної освіти, спираючись у своєму

науково-педагогічному пошуку на педагогічну спадщину наших видатних попередників, у тому числі настанови В.О. Сухомлинського, нарівні з вивченням сучасних світових стандартів і запозичення і перетворення закордонного досвіду з урахуванням реалій вітчизняної системи освіти. Оптимальним вибором для сучасного педагога є акумуляція педагогічного знання всіх попередніх поколінь, його актуалізація і перетворення з урахуванням вимог сьогодення. Звернення до масиву знання, накопиченого до наших днів, помітно прискорює роботу педагогів щодо визначення вектора стратегічного розвитку системи освіти і перегляду ефективних педагогічних технологій, перевірених роками, для їх подальшого застосування та адаптації до сучасних педагогічних реалій.

Актуальність педагогічного досвіду Сухомлинського простежується в підтримці і розвитку інтересу дітей до діяльності дорослих, прагненні викликати бажання у власній, доступній за віком діяльності наслідувати дорослого. І як віддалене завдання – сприяти зародженню морально-ціннісного ідеалу особистості. Важливо, щоб таким ідеалом для дитини стала доросла людина, що вміє творчо і захоплено працювати і для себе, і для інших людей. Примітно, що дитина дошкільного віку, ще не усвідомлюючи цього, бачить в дорослому перспективу свого розвитку, шукає свій ідеал. Ознайомлення дитини з творчою, винахідницькою діяльністю дорослих допомагає розкрити такі якості особистості, як цілеспрямованість і оптимізм в досягненні цілей, ініціативність і розуміння значущості результатів своєї діяльності для себе і для інших; розвиває почуття впевненості в тому, що я можу стати такою ж творчою особистістю, справитися з вирішенням поставлених завдань; укріпитися у вірі в свої сили, вірі в значущості себе як творчої людини.

Сухомлинський «відновлював» у педагогічній теорії другої половини ХХ століття цілісність особистості в єдності природного і соціального, духовного і фізичного, соціального та індивідуального. Принципово важливою для нас є позиція Сухомлинського стосовно морального виховання

дитини. Ключ до розвитку її моральних орієнтирів педагог бачив у створенні моральних і громадянських відносин у дитячому колективі. «Моральні цінності повинні стати особистим духовним багатством кожного вихованця. Цього досягають за умови, коли моральна ідея, розкрита перед розумом і серцем вихованця в яскравому образі, пробуджує в нього глибокі морально-естетичні почуття» [61, с.151].

Прагнення людини до пізнання істини розглядалося Сухомлинським як найважливіша духовна потреба, основа його інтелектуального розвитку. З цим природним даром приходить дитина в світ, і на цьому фундаменті повинна вибудовуватися вихідна основа розвитку його особистості. Педагог не може не помітити, як на його очах зникає головне духовне джерело зростання дитини, його повноцінного духовного життя, його успіхів у житті. «Дайте дитині радість розумової праці, радість успіху в навчанні» – цей заповіт-заклик вистражданий і реалізований у досвіді вчителя-гуманіста повинен бути почутий насамперед тими педагогами, хто вирішує складні проблеми важкого дитинства. Інший ідеал виховання Павлиської школи – праця є основою становлення особистості людини. По суті, всім ладом шкільного життя затверджувалося відношення до праці як основи моральності: «розумова праця», «праця душі», «творення працею краси», «атмосфера серйозного ставлення до праці» та ін. У той же час підтримувалася атмосфера нетерпимості до ліні, неробства, неохайності. «Любов до праці – це передусім сфера емоційного життя дітей. Дитина прагне працювати тоді, коли праця дає їй радість. Чим глибша радість праці, тим більше діти дорожать власною честю, тим наочніше бачать у діяльності самих себе – свої зусилля, своє ім'я. Радість праці – могутня виховна сила, завдяки якій дитина усвідомлює себе як члена колективу» [63, с. 238-239]. Виховання працелюбства потребує створення відповідної атмосфери й «суворої непримиреності до лінощів, недбайливості, неробства, нехлюйства. Маленький нероба – це живучий корінь дармоїдства і паразитизму. Не можна допускати, щоб у суспільстві були маленькі нероби [61, с. 148].

Вирішення глобальних проблем кінця другого початку третього тисячоліття педагоги багатьох країн пов'язують з гуманістичною педагогікою В.О. Сухомлинського, наріжним каменем якої є любов і повага, доброта і чуйність, довіра і дбайливе ставлення, непідробна людяність і розумна вимогливість до дитини. На цих засадах, на переконання Василя Олександровича, має будуватися життя освітнього закладу, ґрунтуватися стосунки вихователя та дітей. Не може відбутися вихователь, якому не притаманні риси глибокої віри в успіх своїх вихованців.

3.2. Експериментальна технологія морально-трудового виховання дошкільників

У дослідженні проблем морально-трудового виховання дітей дошкільного віку ми акцентували увагу на рольових іграх на побутові теми. Праця дітей у сім'ї, школі, у найближчому середовищі є своєрідним виявом любові й поваги до людей, душевною турботою про них. Специфічна форма її в дошкільному віці – ігри, зокрема на побутові теми. Психологи встановили, що більшість дітей дошкільного віку найулюбленішими і найцікавішими вважають сюжетно-рольові ігри, коли діти розігрують різні епізоди з життя людей, відтворюючи їх діяльність, взаємини. Дошкільнята намагаються брати участь у житті дорослих, бути такими, як любі батьки, родичі, знайомі або прославлені люди країни, жити і працювати так, як вони. Дошкільнят, особливо дівчаток, продовжує захоплювати життя і побут сім'ї, чуйне, уважне ставлення батьків до дітей. Старших дошкільників, як відомо, значною мірою захоплюють ігри саме на побутові сюжети. Наші педагогічні спостереження показали, що діти 4–5 років надають перевагу іграм з маленькими лялечками (мініатюрними пупсиками), з радістю кроють і шиють їм одяг, перуть білизну, обладнують кімнату, прибирають у ній тощо.

Відображаючи у побутовій грі життя родини та гуманні стосунки її членів, діти посилюють до них увагу. Взнявши на себе роль матері, батьків, брата, сестри і підкоряючись у грі внутрішнім правилам, дитина цим самим

контролює свою поведінку, що зрештою дає змогу усвідомленню оволодіти нею. У цьому й полягає основна функція творчої сюжетно-рольової гри у психічному розвитку дітей. Беручи до уваги прагнення наслідувати дорослих, їхні взаємини, для морально-трудового виховання молодших школярів доцільно застосовувати різні варіанти побутових ігор. У дитсадку вони здебільшого набувають форми розгорнутої творчої гри, яка триває кілька днів або тижнів. Розгорнуті творчі ігри дають змогу успішніше розв'язувати комплекс завдань для виховання дошкільників, зафіксованих у програмі «Впевнений старт». Так, у темі «Дошкільникам про Батьківщину» зазначено, що дітям слід ознайомитися з працею батьків – їхніми робочими ділами, знати, в ім'я чого вони трудяться. Батьки зобов'язані дохідливо розповісти дітям про суспільну значущість своєї праці. У ході гри діти уточнюють набуті знання і набувають ряд трудових навичок.

Творчі сюжетно-рольові ігри на побутові теми допомагають у роботі над правилами поведінки, зокрема таким: «Малята – старанні діти, люблять дитячий садок, поважають старших». Моральна норма – «поважати старших» – у побутовій грі конкретизується в почуттях поваги до матері, батька, бабусі, дідуся, в чуйності до них, у слухняності, дбайливому ставленні до наслідків їхньої праці. Виховна цінність творчих побутових ігор багато в чому визначається цілеспрямованим педагогічним керівництвом. Загальні вимоги до керівництва творчими іграми, побудованими за мотивами художніх творів:

а) поглиблено працювати над змістом тексту, перечитувати окремі частини художнього твору, щоб зосередити увагу на тих епізодах, де описуються дії та вчинки героїв, що їх діти зможуть відображати в іграх;

б) створювати ситуації, в яких вихованці дістали б змогу виявити вольові зусилля, прийти на допомогу;

в) аналізувати поведінку дітей у грі, педагогічно оцінювати їхні дії;

г) вивчити індивідуальні особливості кожного дошкільника;

д) привертати увагу ровесників до оцінювання дій та вчинків товаришів;

е) особистим прикладом вихователя показувати взірець доброго, дбайливого ставлення до дітей, готовність прийти їм на допомогу;

є) вправляти дошкільників у моральних вчинках.

Для успішного розвитку сюжетно-рольових ігор на побутові теми необхідно, щоб діти не тільки добре знали ту галузь діяльності, що становить сюжет гри, а й емоційно схвально ставилися до цієї теми, до характерів тих людей, яких вони мають відобразити у грі. Особистий досвід дошкільника, набутий у сім'ї, є основним джерелом змісту творчих ігор. Однак цей досвід ще надто бідний. Тому діяльність педагогів слід спрямувати на подальше збагачення дитячих уявлень. Цьому відповідає зміст програми, що дає благодатний матеріал для розвитку та поглиблення змісту ігор на побутові теми.

Програма з теми «Сім'я» орієнтує вихователя на використання оповідань, віршів про батьків і дітей, про обов'язки і взаємини членів родини та працю старших для загального добра. Запитання до бесіди сприятимуть уточненню, систематизації знань дошкільників про те, що родина – це дружний колектив, старші члени якого працюють, а діти їм допомагають, турботливо й уважно ставляться до них. Для розгляду теми «8 Березня – Міжнародний жіночий день» рекомендували оповідання й вірші про матерів, бабусь та працю жінок у сім'ї і на виробництві, зустрічі дітлахів з мамами, виготовлення подарунків мамам і бабусям. Відповідна тема для читання поглиблює дитячі знання. У творах перед дітьми розкривається розмаїтність жіночих професій. За текстами варто організувати творчі ігри – це оповідання динамічні, з захопленим сюжетом і цікавими ролями. Щоб збагатити життєвий досвід дітей яскравими емоційними враженнями про життя родини, радимо вміло використовувати дитячу літературу, перегляд відеофільмів, етичні бесіди. Конче потрібні також активна трудова діяльність та ігри на побутові теми, під час яких діти переживають почуття любові й

поваги до рідних, а дорослі виховують у них чуйне ставлення до близьких людей і молодших братів та сестер, постійно вправляють своїх вихованців у добрих вчинках.

Аналіз програми з трудового виховання у закладі дошкільної освіти засвідчує, що заняття з праці можна і слід спрямовувати на виготовлення корисних речей, які знадобляться у побуті й іграх. Перспектива виготовити щось «справжнє», потрібне у житті захоплює дітей, породжує стійкий інтерес, викликає бажання якнайшвидше досягти мети.

У розділі «Робота з папером» програма рекомендує вирізування круга. Діти старанно виготовляють паперові монети для занять математикою, а також для гри в «сім'ю», у «магазин». Способом аплікації з кольорового паперу дошкільнята готують подарунки (рамочки, листівки) до дня народження мами, бабусі (навіть улюбленої ляльки), виклеюють з паперу пакетики для насіння, крупи, цукру, цукерок та ін. Працюючи з тканиною і волокнистими матеріалами, діти вчаться виплітати з шнурочків закладку для книжки, поясок для плаття ляльці, оздоблювати китицями серветку, скатертину, кроїти за шаблоном і шити одяг лялькам тощо. На заняттях, відведених для роботи з пластиліном та глиною, учні мають змогу виліпити чимало предметів, необхідних для творчих ігор (хліб, бублики, печиво, фрукти, овочі, шоколад та ін.).

Завдання з будівельним конструктором сприятимуть закріпленню конструктивних умінь п'ятирічок, розвитку їхньої уяви, творчих здібностей, а також збагаченню змісту сюжетно-рольових ігор. Навички «спорудження» висотного будинку, «обладнання» кімнат варто закріпити під час ігор, зокрема у «сім'ю». На нашу думку, доцільно встановлювати природні зв'язки між різними видами дитячої діяльності – навчанням, грою та працею. Знання, набуті на заняттях про роботу мами, її турботу про дітей, закріплюються й емоційно збагачуються в ході творчих ігор у «дочки – матері». Читання також може стати темою творчої гри. Діти мають змогу поглибити й розширити знання про трудову діяльність жінок з оповідань вихователя, за

допомогою кіно- і телеекрана. Так, рекомендовані програмою аудіо-та відеозасоби можна використовувати як для уточнення уявлень дошкільнят, так і для подальшого вдосконалення побутових ігор.

Програмою передбачено також, поряд з іншими й такі види праці, як виготовлення іграшок для забави малят у дворі, для молодших братів і сестер, подарунків мамі та бабусі до свята 8 Березня. Встановлюючи зв'язок між цими видами праці і творчими побутовими іграми (у «сім'ю», «маміне свято», «Начебто мами немає дома» та ін.), ми збагачуємо трудову діяльність дітей емоціями, вносимо в неї високі моральні мотиви, сприяємо поглибленню змісту побутових ігор, формуємо в учнів дійові почуття любові й поваги до матері, бабусі, молодших сестер і братів.

Додатковий до програми матеріал (вірші, оповідання, казки, присвячені матері, родині) розширює уявлення дітей, породжує позитивні емоції, викликає бажання відобразити у грі набуті вміння, навички, враження. Педагог покликаний підтримати це прагнення, допомогти у створенні уявної ситуації, намітити й розподілити ролі. Бажано розглянути ілюстрації і провести бесіду, в якій дошкільники визначатимуть, як ставилися герої творів до братика й сестрички, розповідатимуть, хто їм сподобався і чому. Слід особливу увагу звернути на те, як лагідно грається з братиком сестричка, як вона допомагає мамі купати, годувати, сповивати, вкладати спати маленького Андрійка. Твір А. Барто «Молодший брат» є цікавим матеріалом для розвитку ігор з лялькою-немовлям («Зустріч мами з немовлям», «Купання малюка» та ін.).

Під час аналізу твору Р. Погодіна «Что у Сеньки було» діти негативно оцінюють вчинки Сеньки, який не хотів з сестричкою нічим ділитися, відніс її в чужий город і там залишив, висловлюють бажання наслідувати добрі вчинки дівчинки. У ході бесіди педагог з'ясовує, у кого з учнів є молодші брати чи сестри, як їх зовуть, як старші допомагають мамам доглядати малюка, чи хотіли б вони взяти участь у грі «А у нас немовля» і пропонують завтра принести в групу все необхідне для проведення. Творчі ігри варто

організувати після обіду, а також під час прогулянок. У наступні дні педагог допомагає дітям у виготовленні атрибутів і створенні ігрової ситуації. Розвиток сюжету побутових ігор практично не має меж. Так, у грі «А у нас немовля!» члени сім'ї готуються зустрічати з лікарні маму з малюком і роблять покупки для Андрійка, прибирають у кімнаті, готують для нього колиску. Потім бавляться з дитиною, далі купають її, згодом лікують і т. д. Найпоширенішим варіантом гри «в сім'ю» є впорядкування будинку чи кімнаті, приготування страв, годування дітей, підготовка їх до сну, прогулянки, збирання до школи і повернення з неї, виконання домашніх завдань тощо.

Під керівництвом вихователя гра може набувати різного спрямування. Щоб закріпити уявлення про те, як дорослі члени родини піклуються про дітей, як люблять їх, виховати в них ніжність, турботу про маленьких, слабих, хворих, варто організувати гру «Хвороба дочки». У ролі хворого – лялька. Гра «В день народження» також сприяє вихованню чуйності й уваги до людей. Дорослий допомагає дітям розподілити ігрові ролі (іменинник, мама, тато, дідусь, брати, сестри, гості). Щоб охопити грою більшість вихованців, доцільно поєднати в одну ігри в «сім'ю» і в «день народження». Ідею цю подає вихователь, застосовуючи навідні запитання. У ході гри «В сім'ю» розігрується епізод «Ранок»: усі встають, умиваються, роблять зарядку, снідають, потім діти йдуть до дитсадку, молодші лишаються дома. Вони допомагають старшим членам сім'ї готуватись до дня народження. Дома прибирають квартиру, готують пригощення, подарунки. Коли все готове, кличуть іменинника і гостей на день народження. Іменинника тепло вітають, вручають йому подарунки, оточують увагою, пригощають, пропонують все найкраще. Члени сім'ї та іменинник дбають про те, щоб гостям було весело і добре: водять хороводи, читають вірші, пропонують загадки.

Відбиваючи у творчих іграх життя сім'ї, діти водночас показують і діяльність установ побутового обслуговування, послугами яких користується

родина. Так, члени сім'ї роблять покупки в продуктовому магазині. Повернувшись додому, варять обід, готують дітей (ляльок), у магазині готового одягу купують своїм дітям обнови. Для цього вони спочатку «будують» магазин, обладнують його поличками, дзеркалом, кабінною для примірки, шиють одяг для ляльок і розміщують його в трьох відділах: «Білизна», «Одяг», «Пальта». Розподіляють ролі: три продавці, касир, завідуючий магазином, шофери, які підвозять товари з бази, покупці – батьки з дітьми. Влаштовують урочисте відкриття нового магазину. Натягують стрічку, яку завідуючий перерізає, тоді продавці йдуть до свої робочих місць, а покупці розглядають, приміряють одяг лялькам, платять гроші в касу, одержують товар, дякують. А шофери підвозять і підвозять товари. Аналогічно відбувається гра в «ательє мод»: спочатку його «споруджують», а потім приходять батьки з дітьми і замовляють одяг. Приймальниця, закрійниці, швачки старанно виконують замовлення. Можна скористатися викройками, що їх виготовили учні для дитячих сорочечок, пальт, платтів.

В усіх побутових іграх діти найчастіше беруть на себе роль матері, відображаючи її турботу про дітей. За активного педагогічного керівництва ці ігри стають ефективним засобом поглиблення позитивних емоцій і до членів сім'ї, передусім до бабусі. З виховання любові і поваги до жінки, стверджував В.О. Сухомлинський, починається виховання людини в людині, виховання громадянина.

Одним із численних варіантів гри в «сім'ю» є гра «Мамине свято». Розвиток її сюжету рекомендується поєднати з підготовкою до 8 Березня, з читанням художніх творів, виготовленням подарунків, складанням альбома про мам, проведенням етичної бесіди. Головний смисл гри полягає у виявленні моральних почуттів до матері. Діти у грі святково прибирають квартиру, готують і підносять мамі подарунки, вітають її, запрошують гостей, красиво накривають стіл, пригощають, особливу увагу приділяючи матері. Виховний ефект гри в «сім'ю» зростає, коли діти відображають у ній не тільки побутові справи батьків (готування їжі, купівлю продуктів,

прибирання), а й працю на виробництві. Для цього слід розширювати уявлення дітей про суспільне значення роботи їхніх батьків. Бажано використати художні твори, рекомендовані для читання, розповіді батьків про свою роботу, зустрічі з батьками в групі, ведення альбома «Праця батьків», в якому кожній сім'ї відводиться сторінка. Вона починається з фотографії батьків на робочому місці: біля верстата, прилавка, за кермом, на риштуванні тощо. Тут же – розповіді про те, де батьки працюють, за що люблять свою професію. Ці сторінки читають разом вихователька з дітьми, слід зробити висновок: «Робота кожного потрібна однаково», «Всі роботи хороші – вибирай на смак». Дуже корисна гра, яка поширює навички використання режиму дня, у якій діти по черзі інсценують свій день. «Годинник» крутить стрілки великого саморобного годинника, а ляльки під команду учнів роблять зарядку, ідуть у дитсадок, на прогулянку, виконують домашню роботу, тобто живуть за режимом дня. Серед прийомів керівництва творчою сюжетно-рольовою грою відзначимо ефективність бесіди на тему «Як ми гралися і чого навчилися». У ній аналізуємо позитивне й негативне у поведінці окремих дітей, накреслюємо плани на майбутнє (що будувати, виготовити, як влаштувати гру завтра).

Педагогічним експериментом встановлено, що «завданням трудового виховання у дошкільному закладі є ознайомлення дітей з працею дорослих і виховання поваги до неї; навчання дітей елементарних трудових навичок і вмінь; виховання інтересу до праці, самостійності, працелюбства, бажання працювати. На етапі дошкільного дитинства існує чотири види праці: самообслуговування, господарсько-побутова праця, праця у природі і ручна праця» [9, с. 80-81]. Знання, набуті на заняттях і сформовані вміння під час групової праці, діти творчо застосовують у грі – найбільш близький і доступний для них діяльності. Досвід показує, що використання творчих ігор на побутові теми в єдиній системі з іншими методами (читання, бесіди, екскурсії та ін.) активно сприяє досягненню мети морально-трудового

виховання, формуванню моральної поведінки й почуттів дітей, загартуванню їх у повсякденній суспільній праці.

Підкреслюємо думки Сухомлинського з цього приводу: «Моральні переконання, погляди, звички – все це тісно пов'язане з почуттями. Почуття – це, образно кажучи, живлющий ґрунт для високоморальних вчинків. Ввести дитину в складний світ людських стосунків – одне з найважливіших завдань виховання» [63, с. 87]. У Павлівській школі опануванню дітьми загальнолюдських норм моральності відводилося вагоме місце, педагогічним колективом була створена азбука моральної культури [61, с. 146-150] як школа громадянськості, що готувала вихованців до життя серед людей, до здійснення добра для людей.

Для виховання моральних чеснот у дітей залежить від уміння вихователя звернутися до дитячого серця, розуміти внутрішній світ вихованця, скорегувати морально-емоційні стосунки в дитячому колективі, навчити кожного відчувати того, хто знаходиться поруч, вміння оцінити в дитині її добре начало. Для покращення змісту виховної роботи педагогів закладу дошкільної освіти «Берізка» с. Розівка Саратського району Одеської області нами розроблено тематику виховних заходів і педагогічного лекторію для вихователів і батьків, як-от:

Виховуємо справжню людину:

Свята: «Бажати добра», «Все починається з добра», «Людина починається з добра», «Виховуємо в дітях добро», фотоальбом «Наші добрі справи», «Стежиною доброти», «Щоб метелик не наколовся», «Доброта і співчуття на стежинках Сухомлинського», «Мандрівка в світ праці», «Серце, віддане дітям».

Куточок краси:

1) Тематичні екскурсії: «Зелена вулиця», «Обереги твої, Україно», «Гудзики пам'яті», «Природа і фантазія», «Природа – джерело здоров'я», «З турботою про живе...».

2) Тематичні тижні «Про хліб», «Тиждень театру», «Тиждень квітів».

3) «Формування гуманістичних цінностей у педагогіці В.О. Сухомлинського»

Виховання казкою:

- 1) Створення Кімнати Казок, «Казка вчить, як на світі жити», «Казкотерапія», «В гостях у Казки»,
- 2) Альбом «Наші казки».
- 3) Конкурс дитячих малюнків «Бабусина казка», «Подорож у світ Казки».

Добір творів В.О. Сухомлинського:

«Сиві волосинки», «Чого синичка плаче?», «Чому бабуся вийшла з хати», «Горбатенька дівчинка», «Образливе слово», «Найласкавіші руки», «Сьома дочка», «Народження егоїста», «Ледача подушка», «Пекар і кравець», «Борщ із свіжою скибкою хліба», «Соромно перед соловейком», «По одному ковтку – найслабкішим», «Важко бути людиною...», «Він зненавидів красу», «Бабуся і Петрик», «Дивний мисливець» (повністю зміст вміщено у Додатках).

Особливо цінним у спадщині Сухомлинського нам вбачається те, що його мудрі настанови настільки багатогранні, що охоплюють сукупність засобів виховного впливу на вихованців різних вікових категорій. Вищевказані заходи ми активно впроваджували у практику роботи експериментальної групи ЗДО «Берізка» минулого навчального року. У дослідно-експериментальній роботі нам охоче допомагали вихователі: Міхова Ірина Миколаївна та Отян Ольга Іванівна.

Наприкінці 2018-2019 навчального року нами проведено прикінцевий зріз. З метою визначення моральної вихованості дошкільнят ми провели педагогічне дослідження, використавши низку методик і тестів, серед яких тести «Знайди схожість», «Простягни руку допомоги» (за методикою Л. Лохвицької) [43, с. 8-10]. На думку дослідниці, чутливість і вразливість дитячої душі формується ще в довіллі, вихователь має надавати своїм вихованцям справжні приклади людяності. Визначення рівня моральної чутливості дітей 4-річного й старше віку було організоване нами у формі

опитувань і поетапних індивідуальних досліджень. Прояв дітьми співчуття до однолітків, висловлювання ними елементарних моральних суджень дало змогу спрогнозувати нормативність моральної поведінки дошкільників. Для своєї дослідно-експериментальної роботи ми підготували матеріали тестів, сюжетні малюнки, інструктажі до їх застосування в середній групі дитячого садку.

Персонажі розподілено за знайомими дітям героями сучасних мультфільмів, складено розповідь, яку вихователь пропонував дітям для слухання. Ми зосередили увагу на тому, щоб імена персонажів не асоціювалися з іменами однокласників. Після прослуховування тексту, який виразно читав вихователь, дітям пропонувалися питання:

- Як ти поводишся, коли граєш з іншими дітьми – як Їжак (Крош чи Бараш)?

- Який хлопчик (яка дівчинка) поводить себе добре? На кого ти хотів (ла) би бути схожим (схожою)?

У випадку, якщо дошкільник відповідає на питання однаково, тобто обирає, першого героя, пропонували малятам додаткові питання чи проблемні ситуації, нашоувхуючи дітей на пошук найприйнятнішої відповіді, а саме: чи слід відразу пробачити кривдника, чи дочекатися усвідомлення ним провини. Або зробити так само погано, щоб відчули, наскільки неприємно іншим...

Встановлюючи результати констатувального експерименту, ми ранжували рівні моральної ідентифікації за п'ятьма рівнями:

- 1 – високий (достатньо актуалізований) 6 балів;
- 2 – помірний (помірно актуалізований) 5 балів;
- 3 – середній (накопичувальний) 4 бали;
- 4 – низький (неактуалізований) 3 бали;
- 5 – недостатній (потенційний) 2 бали.

Експериментом доведено, що вибір однакового героя під час обох запитань доводить сформованість моральної поведінки особистості,

усвідомленість моральних норм, а обрання різних свідчить про необхідність подальших вправлянь. Наскільки дружним є дитячий колектив, ми встановлювали за допомогою тесту «Простягни руку допомоги». Аналіз результатів базувався на оформленні бланку відповіді, де ми цифрою визначали кількість набраних балів. Якщо діти обрали першого героя, то вони отримували найвищий бал – 3, якщо другого – 2, а третього – 1 бал. Сума балів показувала рівень обізнаності дошкільнят з правилами моральної поведінки через вияв моральних міркувань (відповідей), готовності або неготовності пробачити кривдника відразу, бажанні поводитися гідно. Вказана методика була спрямована на визначення рівня співчуття до інших дітлахів, моральної чутливості дітей 4-х років на базі їх міркувань і висловлювань на моральну тематику. Це дало можливість встановити нормативність моральної поведінки дошкільнят.

Бланк оформлення результатів заповнювався вихователем, що допомагав у нашому експериментальному дослідженні представлено в таблиці 3.2.:

Таблиця 3.2.

**Показники моральної ідентифікації дошкільників
(експериментальна група)**

Ім'я дитини	№ Запитання	Їжак	Крош	Бараш	Сума балів	Рівень
Іван	1	3			5	помірний
	2		2			
Ксенія	1			1	3	низький
	2		2			
Павло	1		2		4	середній
	2		2			
Вікторія	1	3			6	високий
	2	3				
Денис	1		2		5	помірний
	2	3				
Ольга	1		2		4	середній
	2		2			
Андрій	1	3			6	високий
	2	3				
Кирил	1		2		4	середній
	2		2			
Маргарита	1		2		5	помірний

	2	3				
Кирил	1		2		4	середній
	2		2			
Ярослав	1	3			6	високий
	2	3				
Анастасія	1		2		4	середній
	2		2			
Марія	1			1	2	недостатній
	2			1		
Василь	1	3			5	помірний
	2		2			
Богдан	1		2		3	низький
	2			1		

Дослідження проводили за індивідуальною формою організації, за трьома етапами:

- 1) аналіз особливостей сприйняття й розуміння емоцій іншої дитини з опорою на сюжетний малюнок;
- 2) дослідження прояву співпереживань в певних ситуаціях, прогнозування власної поведінки, за результатами бесіди;
- 3) встановлення прояву емпатії за методом «Скринька пожертвувань».

Перед проведенням тестування ми ознайомили дітей групи з інструкцією, провели гру-вікторину, стимулювали їх виготовленими смайликами тощо. Акцент зробили на тому, що смайлик є нагородою за перемогу над рештою гравців. Наступного разу дітям, що брали участь у констатувальному експерименті, дали завдання – розглянути зображення незнайомих дітей на ілюстраціях чи фотографіях, які чимось засмучені, плачуть, скривджені тощо. За нашою експериментальною методикою вихователька після показу репродукцій проводила з дітьми дошкільного віку коротку бесіду:

- Яких дітей ми бачимо на картині?
- Вони радісні, або сумні?
- Чим можна допомогти в такій ситуації, пожаліти?

- Щоб ви зробили для них (подарували, поділилися), аби покращити їх настрій, звеселити тощо?

Далі педагог запропонував своїм вихованцям щось віддати цим засмученим дітям (свої іграшки, смайлики, цукерки), покласти їх у скриньку пожертвувань. Заплакані дітки, отримавши подарунки зрадіють. Чи хочемо ми допомогти їм, щоб вони не плакали, щоб покращився їх настрій. Водночас наголошуємо на тому, що не обов'язково віддати два смайлика, якщо нема бажання, бо вони ваші, ви отримали їх за те, що перемогли в грі. Після сказаного вихователь виходить із кімнати, начебто у справах. Провідними методами роботи виступали: опитування, бесіди, аналіз мовлення, сюжетно-рольові ігри, прослуховування лінгвістичних казок та оповідань В.О. Сухомлинського, запитання за їх змістом, перегляд мільтфільмів та відео, робота з комп'ютером, декламація малих фольклорних жанрів (загадок, скоромовок, прислів'їв) тощо.

Серед визначальних педагогічних умов прикінцевого етапу експериментальної роботи стало стимулювання дошкільників у процесі їх навчально-мовленнєвої діяльності, проведення конкурсів за участі батьків, інсценізація фрагментів українських народних казок. З метою комплексного вивчення рівня моральної вихованості дошкільника як інтегральної ознаки особистості виводили суму отриманих балів та обчислювали середньозважений бал. Узагальнені результати проведеного педагогічного експерименту представлені нами у таблиці 3.3:

Таблиця 3.3.

Динаміка рівнів моральної вихованості дошкільників

Рівні	Кількість дошкільників (%)			
	Експериментальна група		Контрольна група	
	До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту
Високий	1 (7%)	3 (20%)	- (0%)	1 (6%)
Помірний	3 (20%)	4 (27%)	4 (25%)	4 (25%)
Середній	2 (13%)	5 (33%)	2 (12%)	3 (19%)

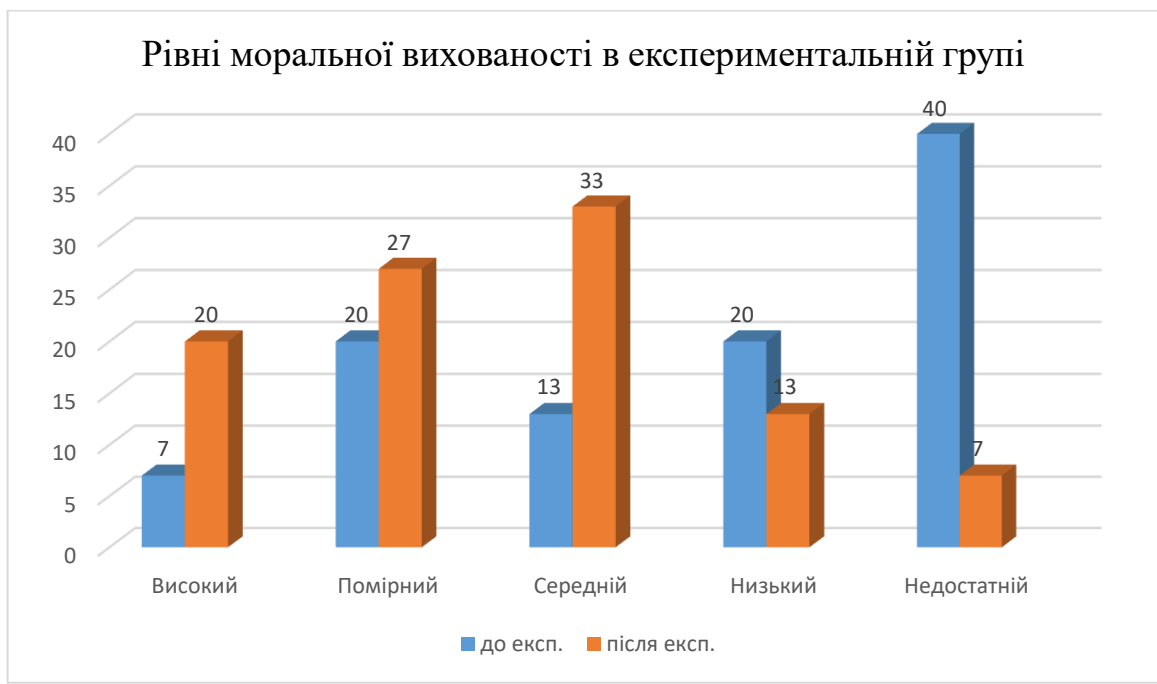
Низький	3 (20%)	2 (13%)	3 (19%)	3 (19%)
Недостатній	6 (40%)	1 (7%)	7 (44%)	5 (31%)

Як засвідчує таблиця, порівняно високий рівень був виявлений у 47 % дошкільників експериментальної групи дітей, з якими відбувалися заняття та запропонованою нами системою. Підрахування результатів відбувається за двома критеріями: спрямованість дії та визначення емоційної значущості. Рівні прояву співчуття так само встановлювали за п'ятьма вищенаведеними рівнями: високий, помірний, середній, низький і недостатній. Загальна сума балів дає змогу встановити рівень моральної вихованості за спільним критерієм.

Підсумкові зрізи виконаних завдань були аналогічні констатувальному етапу експерименту, по їх завершенні було зроблено висновок про ефективність розробленої методики, оскільки відбулися відчутні позитивні зміни щодо сформованості рівнів моральної вихованості дошкільників ЕГ.

Кількісний та якісний аналіз даних по експериментальній групі показано у діаграмі 3.1:

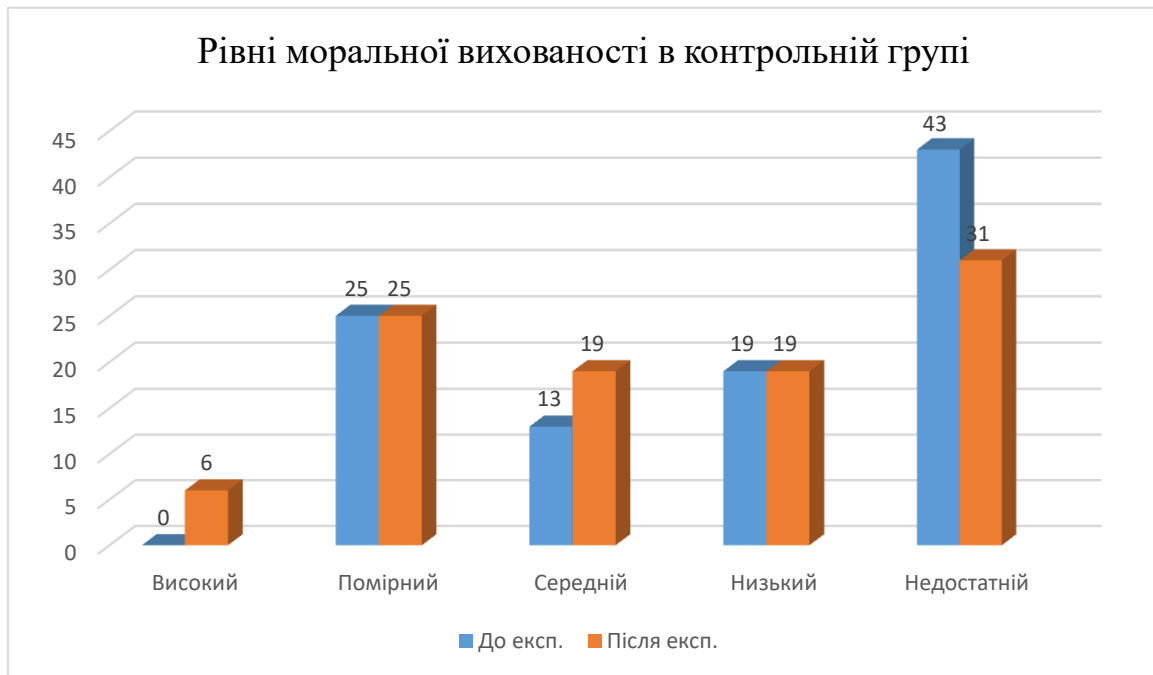
Діаграма 3.1

Згідно з нашими підрахунками, високий рівень виявили 20% дітей, що на 13% більше, ніж до початку експериментальної роботи. Більшість дітей досягли помірного та середнього рівнів, що на 7% та 20% більше, порівняно з початком експерименту. На низькому та недостатньому рівні залишилися лише 13% та 7%, що говорить про ефективність проведеної роботи. Сумарний відсоток даних становить 20%, що на 40% більше, ніж до початку експерименту.

За даними прикінцевого зрізу у контрольній групі відсутніх змін сформованості рівня моральної вихованості дошкільників не зафіксовано. Високого рівня сформованості моральної вихованості у дітей КГ до початку педагогічного експерименту не встановлено, після контрольного зрізу – лише 6% (1 дитина), помірний рівень характерний 25% (4 дошкільників) як до початку, так і наприкінці формувального експерименту. Результати середнього, низького та недостатнього рівнів залишилися майже без змін. Експериментальні дані дають змогу зробити висновок про ефективність проведеної експериментальної роботи. З таблиці видно, що рівень сформованості моральної вихованості до проведення експериментальної роботи збігається, а після експерименту певною мірою відрізняється. Кількісний та якісний аналіз даних по контрольній групі показано у діаграмі 3.2:

Діаграма 3.2

Низка методик, які ми застосували під час експериментального дослідження, дозволила встановити, наскільки зросли показники моральної вихованості дошкільнят у результаті проведеного формувального експерименту. Високого рівня досягли на 14% більше дітей експериментальної групи, помірною – на 2% більше, середнього – 14% більше, низького – на 6% менше, недостатнього – на 24% менше, що переконливо доводить ефективність проведеної нами роботи.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

Розроблена методика та визначений зміст роботи з формування морально-ціннісних понять у дошкільників засобами ознайомлення з дидактичною системою морального виховання за Сухомлинським в умовах закладу дошкільної освіти є результативною при дотриманні вихователями педагогічних передумов впровадження організаційних форм роботи, які б забезпечували емоційне сприйняття навколишнього світу й становлення доброзичливого ставлення до оточуючих, як рекомендував у своїх безсмертних творах Василь Сухомлинський.

Високий і помірний рівні сформованості моральної вихованості у дітей експериментальної групи стали можливими завдяки систематичній роботі вихователя над усвідомленням дітьми високих моральних якостей через опрацювання літературної спадщини видатного педагога. Зокрема високого рівня досягли на 14% більше дітей експериментальної групи, помірному – на 2% більше, середнього – 14% більше, низького – на 6% менше, недостатнього – на 24% менше, ніж у контрольній групі, де не проводився формувальний експеримент, що переконливо доводить ефективність проведеного нами дослідження.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Проведене дослідження підтвердило актуальність педагогічної спадщини видатного вітчизняного педагога, науковця Василя Олександровича Сухомлинського для сучасного освітнього простору.

Значний інтерес простежується до творчого доробку з боку вихователів закладів дошкільної освіти, які знаходять на сторінках творів Павлиського добротворця мудрі поради щодо морально-трудового, громадянського й екологічного виховання дошкільників. Повсякденна копітка вчительська праця, високий гуманізм і громадянськість дидактики В.О. Сухомлинського знаходять однодумців і послідовників і серед педагогічної спільноти XXI століття.

З'ясовано, що гуманістичні ідеї, любов до дитини і рідного краю досьогодні є чи не найголовнішими заповідями справжнього педагога, який хоче побудувати систему особистісно-орієнтованого й відповідного природі самої дитини освітнього середовища, стати для своїх вихованців справжнім другом. Педагогічна спадщина Сухомлинського настільки багатогранна, що й дотепер продовжує надихати все нові й нові покоління педагогів, адже завдання – спроектувати людину, всебічно розвинуту, готову до творчості, неперервного навчання упродовж життя.

Дидактико-методична система розвитку дитини за Сухомлинським має стати справжнім орієнтиром педагогів, що працюють над оновленням і реформуванням загальної освіти в державі на всіх її ланках згідно з утвердженням її гуманістичних, культуротворчих засад. На думку Сухомлинського, розвиток і виховання є рушійними силами формування гармонійної особистості за умови, якщо об'єднані провідним завданням – духовного, всебічного вдосконалення особистості, адже дитина під впливом виховання повинна сповна реалізувати своє бажання стати кращою. Особливо актуальними зараз є погляди Сухомлинського на формування морально-ціннісних орієнтацій молоді, набуття нею відповідного соціального досвіду. Він підкреслював у багатьох своїх творах значення моральної вихованості дітей і підлітків. «Методологічне значення мають його погляди на сутність духовного життя особистості, культуру бажань і потреб, відповідальність та обов'язок особистості за якість своєї праці, необхідність

уже в ранньому віці самопізнання й самонавчання, гармонія трьох начал: т р е б а, в а ж к о, п р е к р а с н о т а ін.» [55, с. 17].

У дослідженні визначено рівні моральної вихованості дітей дошкільного віку на основі гуманістично-новаторського підходу Сухомлинського для розвитку сучасної теорії і практики дошкільної освіти. Критеріями її сформованості виступили знання та свідоме дотримання з боку дошкільників норм і правил моралі, наявність елементарних моральних суджень, готовність до прояву співчуття та взаємодопомоги одноліткам і дорослим, розвинена емпатія тощо. Відповідно до розроблених критеріїв нами визначено такі рівні моральної вихованості дошкільників:

- 1) високий (достатньо актуалізований);
- 2) помірний (помірно актуалізований);
- 3) середній (накопичувальний);
- 4) низький (неактуалізований);
- 5) недостатній (потенційний).

Моральна вихованість як цілісне психологічне утворення дитини-дошкільника є провідною характеристикою підростаючої особистості. Діагностування кількісних і якісних показників констатувального етапу експерименту дозволило виокремити вихідні дані сформованості означеного феномену в дитини старшого дошкільного віку. За наслідками педагогічного експерименту було зафіксовано, що високого й помірного рівнів сформованості моральної вихованості досягли 47% дошкільників експериментальної групи. На середньому рівні перебували 33%, тобто переважна більшість дітей експериментальної групи (80%) набула задовільного рівня моральної вихованості, тоді як у контрольній групі ці показники знаходяться у межах 50%.

Для організаційно-педагогічного забезпечення процесу морально-трудового виховання у дитсадку нами пропоновано технологію використання ідей В.О. Сухомлинського у виховній діяльності сучасного закладу дошкільної освіти; визначено педагогічні умови та зміст навчального

спілкування вихователів закладів дошкільної освіти з вихованцями та батьками на основі літературної спадщини Сухомлинського. Розроблено педагогічний лекторій для вихователів закладу дошкільної освіти ЗДО «Берізка» с. Розівка Саратського району Одеської області.

Вивчення педагогічної спадщини видатного педагога і науковця доводить значимість різноманітної трудової діяльності в житті людини, яка нарівні з її моральними обов'язками щодо інших, розумінням краси природи комплексно формує підрастаюче покоління. Пам'ятаймо, що наймудрішим є той вихователь, який допоміг вихованцеві самому виховувати себе. Відтак, можна впевнено стверджувати про величезний внесок одного з найвідоміших педагогів ХХ століття до освітнього середовища століття ХХІ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонець М. Я. Погляди В. О. Сухомлинського на процес шкільного навчання. *Рідна школа*. 2002. № 5. С. 15-18.

2. Антонєць М. Я. З любов'ю до дитини (В. О. Сухомлинський про професійно-педагогічну підготовку вчителя). *Дайджест педагогічних ідей та технологій «Школа-парк»*. 2002. №1. С.114-117.
3. Антонєць М. Я. Рідна мова у дидактичній спадщині В. О. Сухомлинського. *Початкова школа*. 2004. № 9. С. 3-6. 18.09.20190.
4. Бабіч Н. О. Використання спадщини В. О. Сухомлинського у вирішенні проблем наступності між дошкільням і початковою школою : веб-сайт. URL: https://dnz.ucoz.net/blog/babich_n_vikoristannja_spadshhini_v_o_sukhomlinskogo_u_virishenni_problemi_nastupnosti_mizh_doshkilljam_ta_pochatkovoju_shkoloju/2014-02-03-14 (дата звернення: 18.08.2019).
5. Базовий компонент дошкільньої освіти : веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini> (дата звернення: 22.08.2019).
6. Балютіна К., Сосновська М. Орієнтовний перелік заходів, присвячених 95-річчю з дня народження В. О. Сухомлинського. *Початкова школа*. 2013. № 5. С. 57-58.
7. Бєх І. Д. Виховання особистості : монографія. У 2 кн. К. : Либідь, 2003. 344 с.
8. Білецька С. В. Взаємовідносини учителя й учня у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01. Харків. 1994. 24 с.
9. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Методика ознайомлення дітей з дошкільням у дошкільньому навчальному закладі. Підручник. К.: Видавничий дім «Слово», 2010. 408 с.

10. Богуш А. М. Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі: монографія. Видання 2-е, доопрацьоване, доповнене. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2018. 392 с.
11. Богуш А. М. Витоки виховання мовленнєвої особистості вчителя у спадщині В. О. Сухомлинського. *Початкова школа*. 2003. № 9. С. 12-14.
12. Борисова О. Втілення дидактичних ідей В. О. Сухомлинського в дошкільну та початкову освіту : веб-сайт. URL: <https://www.cuspu.edu.ua/ua/vyvchennya-i-vprovadzhennya-v-navchalno-vykhovnyu-protses-serednoyi-ta-vyshchoyi-shkoly-pedahohichnykh-idey-vasylya-sukhomlynskoho-2018-rik/sektsiia-3-vtilennia-idei-v-o-sukhomlynskoho-v-protses-doshkilnoi-ta-pochatkovoi-osvity/8306-vtilennya-dydaktychnykh-idey-vo-sukhomlynskoho-v-doshkilnu-ta-pochatkovu-osvitu> (дата звернення: 02.09.2019).
13. Бондар Л. С. Педагогічна культура вчителя як основа його професійної компетентності у творчій спадщині В. О. Сухомлинського. *Педагогіка і психологія*. 2006. № 3 (52). С. 13-18.
14. Будає В. Д. В. О. Сухомлинський – майбутньому педагогу : наук.-метод. посіб. Миколаїв: Вид-во «ІЛІОН», 2004. 260 с.
15. Бучківська Г. В. Розвиток В. О. Сухомлинським теорії і практики виховання в учнівському колективі : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ. 2001. 20с.
16. Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: вчимося толерантності [Текст] : збірник тез і анотованих матеріалів VII Міжнародної науково-практичної конференції та XXI Всеукраїнських педагогічних читань. Миколаїв, 2014. 224 с.

17. В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів: монографія / за ред. О. В. Сухомлинської. Луганськ : ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2012. 504 с.

18. Вашуленко М. С. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до чотирьохрічного початкового навчання. *Початкова школа*. 2001. № 1. С.11-14.

19. Використання педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського в розробці змісту передшкільної освіти: монографія / за заг. ред. Т. М. Степанової. К. : Слово, 2015.

20. Грицай Ю. О. В. О. Сухомлинський про формування здоров'язберігаючого освітнього процесу : монографія. Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2013. 172 с.

21. Гуманізація навчально-виховного процесу : збірник наукових праць / За ред. В. І. Сипченка. Слов'янськ: Видавничий центр СДПУ, 2007. 182 с.

22. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. К. Либідь, 1997. 376 с.

23. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії : навчальний посібник. К.: АПН України, 1997. 302 с.

24. Дитина в дошкільні роки : комплексна освітня програма / за ред. К. Л. Крутій. Запоріжжя: ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2016. 160 с.

25. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / за ред. Г. В. Беленької. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 304 с.

26. Дічек Н. П. Екофільна етика В. О. Сухомлинського: внесок українського педагога в закладання основ екологічної етики. *Педагогіка і психологія*. 2013. № 4. С. 15-23.

27. Дяченко Л.В. В. Сухомлинський про дошкілля і початкову освіту. *Педагогічний дискурс*. 2011. № 10. С. 154-157.
28. Закон України «Про дошкільну освіту». *Урядовий кур'єр*. 2011. 8 серпня. С. 3-8.
29. Заячківська М. В. Морально-ціннісні основи виховання особистості дитини в колективі у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського : веб-сайт. URL: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_53/48.pdf (дата звернення: 06.09.2019).
30. Калініченко Н. Розвиток педагогічних ідей Василя Сухомлинського з трудового та економічного виховання шкільної молоді в сучасних умовах. *Трудова підготовка*. 1998. № 4. С. 2-6.
31. Кальчук М. Педагогіка Сухомлинського – педагогіка ХХІ століття *Початкова школа*. 2008. № 9. С. 1-3.
32. Кокерилл А. Сухомлинський і ХХІ століття. *Педагогіка і психологія*. 2013. №4. С. 5-15
33. Кононко О. Цілісне світобачення дошкільника як життєвий орієнтир : веб-сайт. URL: <http://www.stattionline.org.ua/pedagog/85/15154-cilisne-svitobachennya-doshkilnika-yak-zhittyevij-oriyentir.html> (дата звернення: 09.09.2019).
34. Корнєєва Н. М. Виховання дітей у дошкільному закладі за В. О. Сухомлинським. *Наука і освіта*. 2001. № 5. С. 43-44.
35. Кот Н. Куточок природи у дошкільному закладі. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2010. №9. С.46-48.

36. Крамаренко Л. Використання педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського в навчально-виховному процесі. *Рідна школа*. 2001. №6. С. 12-14.
37. Кузь В. Г. Досліджуємо педагогічну спадщину В. О. Сухомлинського. *Педагогіка і психологія*. 2003. № 3-4 (39-40). С. 6-16
38. Лавриненко О. Гуманізм як домінанта виховної системи Василя Сухомлинського. *Рідна школа*. 2005. № 1. С. 9-12.
39. Лисенко Н. Використання спостережень в роботі з екологічного виховання дошкільників. *Дитячий садок*. 2004. № 25-26. С. 21-25.
40. Литвиненко С. Актуалізація ідей В. О. Сухомлинського у підготовці майбутніх учителів початкових класів. *Початкова школа*. 2003. № 9. С. 14-18.
41. Лімонченко В. Феномен дитинства в контексті педагогічної культури *Діалог культур : Україна у світовому контексті. Філософія освіти : збірник наукових праць*. Вип. 4. Львів: Світ, 2007. 360 с.
42. Лесіна Т. М. Теоретико-методичні засади професійної підготовки майбутніх вихователів до розвитку соціальних умінь і навичок у дітей предшкільного віку : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 : 13.00.08. Одеса, 2019. 40 с.
43. Лохвицька Л. Чи вихований морально ваш дошкільник? *Дошкільне виховання*. 2017. № 10. С. 8-10.
44. Луценко І. Дошкільна освіта і глобалізація. *Дошкільне виховання*. 2016. № 3. С. 2-5.
45. Міхелі С. Педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського як концептуальна основа особистісно орієнтованого підходу. *Початкова школа*. 2003. № 9. С. 5-12.
46. Момот А. Внесок Василя Сухомлинського у розвиток педагогічної науки : веб-сайт. URL: <https://www.cuspu.edu.ua/en/2014-rik/konferentsiia-24->

25-veresnia-2015-roku/sektsiia-1/3830-vnesok-vasylya-sukhomlynskoho-u-rozvytok-pedahohichnoyi-nauky (дата звернення: 10.09.2019).

47. Навчально-методичний комплекс «Педагогіка В.О. Сухомлинського» : веб-сайт. URL: <http://preschool.mdu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/01/%D0%9D%D0%9C%D0%9A%D0%94-%D0%9F%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0.pdf> (дата звернення: 12.09.2019).

48. Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку / за заг. наук. ред. Т. О. Піроженко. К.: ТОВ «Українська академія дитинства», 2017. 80 с.

49. Передшкільна освіта в педагогічному вимірі В. О. Сухомлинського : монографія / за заг. ред. Т. М. Степанової. К. : Слово, 2016. 296 с.

50. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. К. : Педагогічна думка, 2001. 514 с.

51. Печенко І. П. Окремі концептуальні положення соціалізації особистості в дошкільному дитинстві. *Педагогіка і психологія*. 2006. № 3 (52). С. 19-29.

52. Побірченко Н. С. Василь Сухомлинський : формування дитячої особистості засобами художньої літератури. *Педагогіка і психологія*. 2004. № 1 (42). С. 5-12.

53. Розенберг А. Я. Філософія дитячого щастя за В. О. Сухомлинським. *Початкова школа*. 1993. № 1. С. 37-38.

54. Савченко О. Я. Внесок В. О. Сухомлинського в теорію розвивального навчання. *«Європейська педагогіка і Василь Сухомлинський як сучасний педагог-гуманіст»*: матеріали Міжнарод. науково-практич. конф. К.: 1993. С. 21-24.

55. Савченко О. Я. Грані дидактичної системи В. О. Сухомлинського. *Початкова школа*. 1993. № 10. С. 16-18.
56. Семез А. В. О. Сухомлинський про роль учителя у вихованні моральних цінностей учнів. *Початкова школа*. 2003. № 9. С. 18-21.
57. Сметанський М.І. Педагогічна альтернатива В. О. Сухомлинського. *Педагогіка і психологія*. 2013. №4. С. 23-30
58. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу : у 5-ти т. К., 1976. Т.1. С. 403-637.
59. Сухомлинський В. О. На нашій совісті – людина : у 5-ти т. К., 1977. Т.5. С. 203-217.
60. Сухомлинський В. О. Народження громадянина : у 5-ти т. К., 1977. Т.3. С. 283-582.
61. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа : у 5-ти т. К., 1977. Т.4. С. 7-390.
62. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи : у 5-ти т. К., 1977. Т.4. С. 393-626.
63. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям : у 5-ти т. К., 1977. Т. 3. С. 7-279.
64. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям : у 5-ти т. К., 1976. Т. 2. С. 419-654.
65. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості : у 5-ти т. К., 1976. Т.1. С. 55-206.
66. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину : у 5-ти т. К., 1976. Т.2. С. 147-416.

67. Сухомлинська О. В. Василь Олександрович Сухомлинський – наукова біографія. *Українська педагогіка в персоналіях* : у 2-х т. К, Либідь. 2005. Т.2. С. 380-386.

68. Тарапака Н. В. Проблема емоційно-естетичного розвитку особистості дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у творчій спадщині В.О. Сухомлинського : автор. дис. . на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01. Кривий Ріг, 2001. 20 с.

69. Тарапака Н. В., Мартін А. М. Педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського в практиці сучасного закладу дошкільної освіти : навчально-методичний посібник. Кропивницький КЗ КОІППО імені Василя Сухомлинського, 2018. 100 с.

70. Формуємо у старших дошкільників цілісне світобачення: навчально-методичний посібник / Кононко О. Л. та ін. К. : «Імекс-ЛТД». 260 с.

71. Цюпак І. М. Впровадження ідей В. Сухомлинського у виховний процес дошкільних закладів Херсонщини. *Педагогічний дискурс*: зб. наук. праць. Хмельницький: ПП Балюк І.Б., 2011. Вип. 10. С. 518-521.

72. Якіменко С. І. Формування світогляду у старших дошкільників та молодших школярів в освітньо-інтегрованому середовищі: теорія і практика. К.: Видавничий дім «Слово», 2017. 640 с.